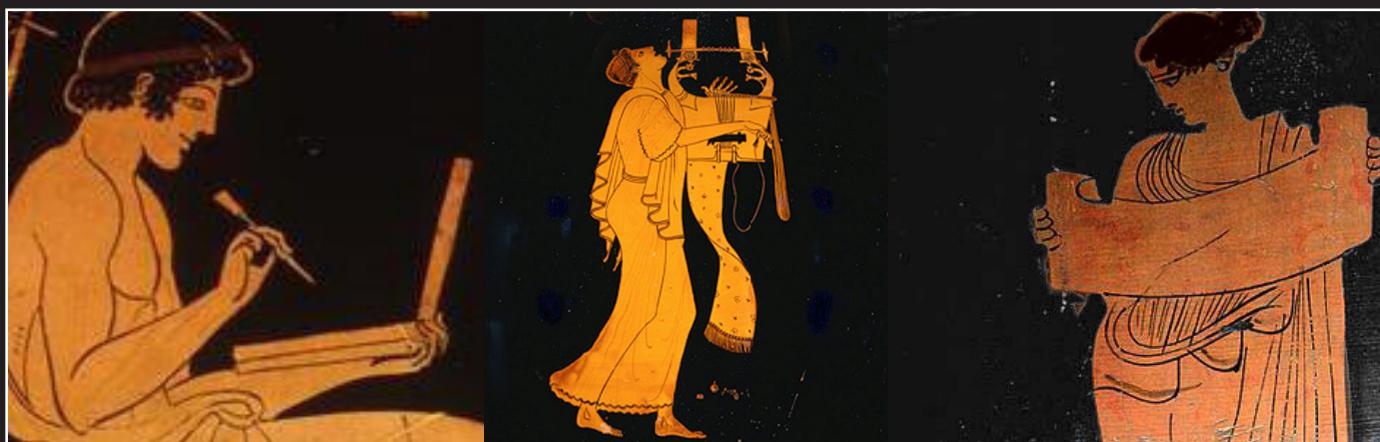

БОГДАН БОГДАНОВ

УНИВЕРСИТЕТЪТ - ОСОБЕН СВЯТ НА СВОБОДА

Статии, студии и слова

МЕЖДУ МОДЕЛА И РЕАЛНОСТТА

Събранието в тази книга статии, студии и слова по темите университет и образование са писани и произнасяни по различни поводи след 1989 година. Те свидетелстват за един тип умонастроение в годините на прехода, но също и за идейните обстоятелства, които съпътстват появата на Нов български университет.

1991-а година, когато започна официалното съществуване на няколкото недържавни университети у нас, е вече назад във времето. Днес българското общество разполага със значителен брой общественооценявани държавни и недържавни висши учебни заведения. Лошото е, че те различат предимно на медийния престиж и на държавното одобрение и по-малко на потенциала на това, да са свързани в мрежа. Но е налице и доброто на значителни постижения, които независимо от обичайния депресивно-малоценостен тон на себеоценката и обществената оценка попадат в марак и несъзнавана, но вече работеща система.

Инициатор на немалък брой от тези постижения в последните десет години е Нов български университет. От

него тръгнаха ред инициативи, които днес са реалност в системата на българското висше образование. Но не това е редно да се подчертава в случая, а принципното постижение на НБУ, работещата свързаност на старо и ново в неговото устройство, построеното на тази основа функциониращо университетско общество.

Омук и основното твърдение в тази книга, че успешната промяна предполага един вид крибулическо нерадикално съгласуване на старо и ново. Да, но тонът на моите статии и студии е по-скоро радикален. Затова и неизбежното последствие, че и тази книга попада в категорията на радикалните публикации по темата висше образование в последното десетилетие. Така че за нея може да се каже, че се занимава с нещо отминало, доколкото разгърналото се висше образование у нас вече има нужда не от едри конституции, а от гълкурсивно проникване в реалния университетски опит - и чужд, но и наш.

Това не е лесно да се прави. То затруднява и мен. Освен това, колкото и специализирано да разсъждавам, съм зависим и от личния опит, преди всичко от трите си опита на класически филолог, на изследовател в областта на историческа археология и на теоретизиращ по темата отворено общество. Тези три опита лежат в основата на развития в книгата модел за либерална университетска институция.

Разбира се, има и неизбежна четвърта съставка, опитът ми в НБУ. От нея следва и голямата трудност - разминаването на модела и реалността. НБУ е наистина пространство за вътрешна свобода на много субекти, които общуват и постигат своето в борба с ограниченията, налагани от цялото, и наистина е малко общество, съставено от общности. Но много често тези общности имат други образи за цялото, които спорят и дори се карят с него. Затова и може да се каже пессимистично, че либералният модел за университет е идеална непостижимост.

Точно в това е обаче реалното постижение на НБУ - в застопорената пессимистична нагласа и увереността, че мо-

делят е сводим до под-модели и те на свой ред до осъществими проекти. Същото може да се изрази и по друг начин, като се каже, че цялото на НБУ е по-скоро виртуална рамка, че е по-реално множеството от малки общности, които съгласуват волите си. Има и нещо най-реално - отделните преподаватели и студенти, които са и извън малките общиности, и още повече извън цялото на университета.

Същата формула може да се приложи и за разбирането на всяко общество. Което е и моето основание да твърдя, че Нов български университет е малко общество на по-високо можене и постигане, разбиращо, че не може да бъде напълно самостоятелно и грижещо се постиженията му да станат постижения и на другите български университети, и на цялото общество, а сега и на още по-голямото общество на Европейския съюз.

Доколкото е редно да се изказва подобна мисъл, НБУ вече има зрелостта да осъзнава, че е зависим от своето променливо себе си, но е и отворен към едно или друго увличащо го цяло, за което знае, че се нуждае от неговото себе си. Това са, мисля, подходящите думи, които въвеждат към събранието в тази книга текстове и добре бележат събитието на 15-годишнината на Нов български университет.

Богдан Богданов

СЪДЪРЖАНИЕ

Университетът като историческа форма и традиция	13	9
За Нов български университет	18	
Поглед към историята на университетското образование с оглед на висшето хуманитарно образование у нас	22	
Университетът - минало и настояще	37	
Университетът - идеология или реалност	42	
Отвореното общество като проблем на личността	47	
Висшето образование и дисциплината на идентифицирането	65	
Класическото образование в България	84	

Устойчиво развитие и стратегическо планиране. Опитът на Нов български университет	91
Визията за НБУ и значението ѝ за учебните програми на университета	98
Не можем да бъдем просто алтернатива на образованието в България	103
Едно разбиране за култура	106
The University: a special world of freedom. Abstracts	117

**УНИВЕРСИТЕТЪ -
ОСОБЕН СВЯТ НА СВОБОДА**

УНИВЕРСИТЕТЪТ КАТО ИСТОРИЧЕСКА ФОРМА И ТРАДИЦИЯ *

През юбилейната за Софийския университет година по радиото, телевизията и в печата по въпроса за ефикасността на съвременното университетско образование изказаха мнения много специалисти. Независимо от едни или други различия те настояваха, че обновата е необходима, че висшето образование у нас трябва да стане по-функционално, да се приближи към съвременните нужди и форми на живот.

Не зная дали имам право да бъда категоричен за цялото висше образование, но хуманитарното, което познавам по-добре, наистина се нуждае от обнова, между другото, именно за да стане хуманитарно не само поради изучаваните предмети, а и по дух. Въпросът е дали така необходимата обнова няма да разрушит историческата форма на университета и да го превърне в нова институция. Сигурно би стапало така, ако самата историческа форма беше нещо твърдо зададено, а не представляващо възел от елементи и потенции, които никога не се реализират в пълния си състав. Така че тъкмо вярата, че можем да обновим днешния българ-

* Текстът е публикуван във в. *Народна култура*, бр. 5, 27 януари 1989.

ски университет, ни кара да анализираме традиционната форма на университетското общуване, да се питаме за нейните граници и неизползвани възможности. Разбира се, ако за нас формата не е пасивно въместилище за нови безотносителни към нея съдържания, а утвърдена в традицията ориентация и гори структура на поведение.

Във формата на днешния български университет се преплитат много традиционно предадени елементи с различна старина, извънщи при това от различни извори. Не всички елементи са еднакво активни. Тъкмо това позволява да се намесваме успешно в регистъра на формата, да събуждаме времещите възможности и да създаваме нови връзки. Но за да правим това, е необходимо да познаваме и елементите поотделно, и особено тяхното сцепление, което води до трайни константи в университетското общуване и като един вид коефициент предопределя в някаква степен нашето съвременно поведение. Ще дам два примера.

Самоуправлението е един от острите проблеми на университетската структура днес. То е нещо актуално и същевременно традиционно. Автономията е стар, наследен от средновековните университети елемент на университетската форма на общуване. Днес проблемът е мярката на самоуправление и зависимостта от висшестоящи институции. Очевидно е, че нашият актуален проблем съдържа определена доза неактуална константа. Но и това, че днес всеки университет е подчинен на друга институция, на едно Министерство на образованието, не е нещо чисто съвременно и актуално. Тази форма на подчиненост нашият Софийски университет получава заедно с образца на новоевропейския университет, действал при основаването му. Както се разбира, днешните реални отношения на Софийския университет със Съвета за висше образование имат коефициента на една константа. Сериозното намерение за обнова в тази насока не бива да забравя както историческата зададеност на конкретната зависимост на Университета именно от министерство, така и по-общата, също исторически оформи-

ла се връзка на автономия и независимост.

За втори пример ще използвам един елемент от формата на университетското общуване, който изглежда напълно неутрален. Става сума за преподаването от камедра. На подиума, издигнат по-малко или повече над главите на слушащите студенти, преподавателят излага в монолога на лекцията знанията, които определено го отделят и противопоставят на аудиторията. Тази форма на преподаване, тръгваща от гръко-римската древност и утвърдена в Средновековието, далече не е толкова незначеща и невинна, както изглежда на пръв поглед, особено за нас, които сме свикнали с нея и я възприемаме не като историческа преходност, каквото е, а като нещо естествено. Какво върши незабелязано преподаването от камедра? Дели пространството на аудиторията йерархически - на по-ниско, заемано от незнаещите, и по-високо за знаещия, който изрича истината. Преходът между двете страни не е без препятствия. Днес в нашите университети не се задават често въпроси и не е лесно да се прекъсне или апострофира неясно говорещият преподавател. Бранити го самата форма на преподаване от камедра. И ако в случая това е нещо отрицателно, не бива да потулим положителните функции - камедратата постулира отделяне, дисциплина и ред. Формата не само пречи, но и помага.

Аудиторията с камедра има висок вариант в църковната аудитория с амвон, към който е още по-трудно да се отправи глас отдолу, и нисък вариант в класната стая с подиум за учителя. Ясно е, че и съвременните нужди на средното образование ще наложат в един момент да се премахне подиумът, да се промени формата на чиновете, да се разположат свободно в учебното помещение. Сигурно това ще помогне да се преодолее една остатяла форма на откъснатост на учител и ученици. Обновата на целите и съдържанието на обучението трябва да се подпомага от обновата на формите, организиращи учебното общуване. Така че не можем да осъвременим университетското образование и да не мислим за такъв устойчив и насочващ поведението еле-

мент на формата на университетското общуване като преподаването от камегра. Разбира се, за елемента трябва да се мисли в целостта на съвкупността от елементи.

В редица свои черти съвременният университет в България профължава да следва своя далечен и, разбира се, косвен образец - средновековния европейски университет. Същевременно елементите, които вече не следва, не са непременно исторически изживени. Напротив - някои от тях могат да се окажат актуални. Такъв е случаят със средновековните диспути, отхвърлени преди няколко века от новоевропейските университети поради изпразнили се от съдържание схоластически спорове на Късното средновековие. Днес този стар елемент на университетското обшуване е отново нужен, очевидно той може да се събуди. Не искам да кажа, че трябва да се върнем към схоластическия диспут, а че ни е нужна опора на едно общо очертание на диалогическото обшуване, което безспорно е налице в средновековните университетски прения. Обръщането към опита на миналото помага както за по-ефикасното отстраняване на пречещите елементи, така и за намирането на прецедент за налагашата се обнова. Новото се утвърждава толкова по-леко, колкото по-определен е зададено като старо и можещо да се припомни. Трябва да подкрепим желанието си за промяна с една или друга опора върху широкия регистър на старото. В този смисъл завещаната от традицията форма на университетското обшуване е нещо живо и постоянно променящо се не към безкрайност, а чрез все ново комбиниране на богатия набор от стари елементи.

Естествено, в този набор проникват елементи и от други структури. Настъпва и момент, когато в името на развитието науката и висшето хуманитарно образование са преставали да бъдат синоним на университета и са се откъсвали от него. Европейската наука на няколко пъти е съхранявала своята жизненост, като се е отделяла от университетското обучение и се е обособявала във формата, утвърдила се окончателно през 18-и век - в академията на

науките. На свой ред, за да се изпълзне от склерозиралата университетска форма на общуване, и висшето образование е налагало създаване на друг род учебни заведения. Ще спомена "Школата на трите езици" (по-късния "Колеж дьо Франс"), основана от Франсоа I в първата половина на 16-и век като опозиция на прекалено схоластичната Сорбона, и немските политехнику от втората половина на 19-и век, чиято нова форма на учебно общуване осигурява нов тип позитивно образование, различно от това, което се получава тогава в немските хуманистарни университети. Парадоксите на историческия ход са довели днес до обратното, до един вид взаимодействие на тези две форми - съвременното обучение по хуманистарни дисциплини в Софийския университет в немалка степен следва модела на новоевропейското политехническо висше образование.

Лобопитно е да се разбере какви исторически обстоятелства са наложили тази интерференция. И все пак елементите на формата, която ни интересува, не съществуват отдельно и затова в крайна сметка не бива да се гледат сами по себе си. Сега-засега е по-важен общият извод. При все по-налагация се анализ на ситуацията на съвременното университетско образование у нас не бива да забравяме коефициента на историческата форма, налице в тази ситуация, задържащите развитието и същевременно даващите опора на новото тенденции, носени от формата. Криеща много елементи и връзки, трагиационната структура на университетското общуване е не само минало и настояще, но и бъдеще във възможност.

ЗА НОВ БЪЛГАРСКИ УНИВЕРСИТЕТ *

Kакто и всичко друго, така и българското образование е в криза. Това важи особено за хуманитарното образование поради неговата непосредствена зависимост от идеологическите механизми на отиващата си епоха. Хуманитарното образование ги подготвяше, поддържаше и страдаше от тях. Наï-пагубната страна на тези механизми беше униформеността. Така при наличието на няколко висши учебни заведения с хуманитарен профил ние разполагаме въсъщност с един университет, с една и съща система за произвеждане на специалисти. Поради еднотонната гръшка за ред и единоначалие нашето висше образование остана без вътрешна динамика и по-сложна структура, способна да решава повече проблеми едновременно. Сегашният български университет може само едно - да произвежда за нуждите на страната чиновници в духовната област. Специализирани в някаква сфера, по-скоро приучени да не я напускат, отколкото действителни специалисти, те са подгответи за сържавна служба. Още по време на обучението си са приучени на

* Текстът е публикуван във В. Култура, бр. 25, 22 юни 1990.

дисциплината да си знайт мястото. Не искам да кажа, че това е само нещо отрицателно. Социалистическото образование у нас има определени завоевания в такива насоки като организацията на обучението и многопредметната система, даваща широк поглед към света. Но те биха били по-сигурни, ако тази система не беше така нетърпима към други форми на образование.

Проблемът сега е не да престане да съществува досегашната многопредметна училищна система на висше образование в хуманистичната област, а да се допусне редом с нея и друга система, и то не само една. Чиновници ще бъдат винаги нужни и сигурно настоящият маниер на обучаване, чиято крепост е Софийският университет, има какво да прави още. Но нека редом с този маниер в името на динамиката и общото благо най-напред да стане мислим, а после и осъществимо едно или друго образование, различно от познатото, подготвящо не чиновници, а интелектуалци с широкопрофилна насока. Ако сегашният университет е държавен и предлага с неизбежната зависимост от държавата безплатно образование на своите питомци, нека да има друг университет, частен, акционерен, който черпи своите средства от други източници, но най-вече от самите студенти. Нека тези студенти да имат грижата да намерят банка или друг спонсор, който, като им предложи средства, ще ги задължи и направи зависими в най-добрия смисъл на думата. При това положение, когато грижата ще се пренесе върху обучавания и някакво конкретно общество, най-напред ще си отдъхнат родителите. В този смисъл частният университет на дело ще се окаже във всяко отношение по-хуманен от държавния. Той поощрява родителите и прави по-активни студентите. Активни във всяко отношение - и като учещи, и като изискващи от тези, които ги учат. Как би търпял подобен студент, заплащащ високо своето образование и задължен с пари на определени институции, да го учат необразовани преподаватели и да се учи в тавански помещения и често без книги. Но както и да е, нека държав-

ният университет съчетава своята бюджетна зависимост от държавата с надеждата, че е автономен, и с усилия да допълва недостигащия бюджет с допълнителна активност за набиране на средства. Нека същевременно да се опита и друг модел и да се провери пригодността на двата.

Бъдещият частен университет не може да бъде в никакво отношение беден. Съществуването му като идея и добро намерение би било безсмислено. За да се открие, са му нужни не просто аудитории с модерни средства за преподаване, а и библиотеки, удобни читални, компютърна система, свързана информационно със света, ксерокси и всичко друго, за което мечтае в момента огромният и затлачен с администрация Софийски университет. Базата и наличните средства ще определят колко студенти може да подготви бъдещият университет, а не обратно - абстрактното желание или предвзетата идея за сържавно благополучие да събират насилиствено хиляди студенти в тясно и абсолютно непригодено пространство в името на някакви цифри.

Но не става дума само за средства и придръжане към съвременна норма за условията на обучение. Резултатът на обучението не може да бъде стопроцентово предопределен с търсачки учебни програми и по държавна номенклатура за специалности. Парадоксалното в настоящия рег е това, че той държи повече да се възпроизведе като рег, гори с рука да бъде само номинален рег. Колко е подготвен някой, за да бъде учител по български език и литература, има по-малко значение, отколкото дали това е удостоверено. Сега Софийският университет и другите провинциални университети с подобна насоченост със самата си факултетна и кампънска структура натискват хуманистариста в определено къмче, за да бъде угоен там в пълно небвъзжение. От българския филолог се иска да познава в помрачаващи подробности разни факти, свързани с българската литература, но не и българската история. Тя се изучава в друг факултет. Да не говорим, че от него не се очаква да се интересува от историята на българското изкуство. Факултетите на бъдещия

университет трябва да избегнат склерозата на предварително набелязаните учебни специалности, трябва да бъдат широкопрофилни. Не само нищо не пречи, но от тази гледна точка е полезно в един хуманитарен факултет студентът да избира и съчетава в своето обучение раздалечени хуманитарни и гори природонаучни предмети. За бъдещия философ не е несвойствено да слуша курсове по история на изкуството и литературата и по ядрена физика. Нека учещият английска филология като основна специалност да добавя към нея европейска история и социология. Нека най-после семичната заетост в лекции и семинари да не пречи на самостоятелните занимания в библиотеките, на писането на реферати и на обществената дейност на студента. Достатъчно е, ако на малкото изпити, на които се явява, той чувства високия мерник на едно изискване, в което единственият критерий е идеалното положение. Частният университет по-лесно ще осъществи добрата идея за многостепенно образование, завършващо за едни по-рано, а за други - по-късно, с получаване на научни степени и след участие в обучението на студентите.

С тази скица на бъдещата структура на подобен университет се настоеява за най-главното. Тя трябва да бъде гъвка, да предвижда варианти, да уважава индивидуалността на обучавания, да очаква, че ще бъде надхвърлена и променена. Иначе ни очаква склерозата на настоящето образование у нас или, ако се изразим по-благовидно, сигурността на твърдата форма, в която единствената ценност е самата форма.

ПОГЛЕД КЪМ ИСТОРИЯТА НА УНИВЕРСИТЕТСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ С ОГЛЕД НА ВИСШЕТО ХУМАНИТАРНО ОБРАЗОВАНИЕ У НАС *

В условията на прехода към гражданско общество и пазарна икономика, в епохата на толкова много и съществени промени, може би преди всичко друго би било редно да обсъждаме налагашите се промени в системата на нашето образование. Ако обществото ни наистина е в процес на отваряне навън към широкия свят, а и навътре към самите нас, на практика това би трябвало да доведе до дебалвиране и отпадане на голяма част от цеологическите правила за оправяне в света, даващи рецепта за всичко. Те образуваха сърцевината на досегашното хуманитарно образование. Очевидно ще бъде нужна нов тип хуманитарност, способстваща усвояването на съвременните по-сложни правила за ориентиране, по-конкретни норми за общуване и по-комплексни кодекси на поведение. В крайна сметка това означава ново образование, по-сложно като организация и по-богато като съдържание от предишното.

Както във всички други области, възникват проблеми около организирането на промяната, около дозите и процедур

* Текстът е публикуван в сп. *Стратегии на образователната и научна политика*, 3, 1993, с. 1-9.

рите на обновата. Несъмнено промените в началното, средното и висшето образование не бива да се разполагат една след друга във времето. По всяка вероятност най-добро ще се окаже успоредното им осъществяване с ред от компромиси и алтернативи. Успехът на обновата едва ли ще се гарантира от обикновеното осъзнаване на нуждите и новите подходи. Необходими са колективно действие и организация, а те непременно ще се изразят в борба срещу определени стереотипи, които едва ли са с плитък корен. Не е изключено точно знаещите и провеждащите радикалната реформа да се окажат поддръжници на старото. Радикалността при лоша организация, липса на средства и кадри с опум може да доведе до разпадане на по-дълбинните структури и до лош хаос. Нарочно казвам лош, защото е редно да го отличаваме от работещото разнообразие, което външно прилича на хаос. Този вид хаос трябва да се поддържа, да се внимава да не се задуши с прекалена закона външна унификация. Това имам предвид, като говоря за алтернативни пътища. Така че най-сигурни са успоредните, взаимно коригиращи се опции за промяна.

Друг залог за успеха на предстоящите промени в областта на образованието е градивното отношение към настоящата форма на висше образование и към университета като основен негов осъществител. Градивност не означава немотивирано уважение, а разбиране на историческата форма на университета като възел от елементи и потенции. Познаващи ги е в състояние да се отнесе по-сложно към задачите на промяната, да разбере кое тормози evenтуалното развитие и кое, напротив, е използваемо и би подпомогнало една или друга реформа. Историческата форма, и това се отнася не само за университета, е резерв от потенции, сума от прецеденти, в които може да се стъпва. Бъдещето е заложено в опита на вече станалото.

Такъв е случаят например с опозицията на монологично то лекционно и диалогичното диспутно обучение. Съвременното университетско общуване наследява първата форма от непосредствения си родител - европейския университет

на 18-и и 19-и век. Тя вече е изтощена и по логиката на обновата би трябвало поне да се комбинира с някакъв диалогизъм. При евентуалното му въвеждане можем един вид да си припомним диспунтното обучение в средновековните университети, отхвърлено от новоевропейския университет поради безплодните спорове в Късното средновековие. Не искам да кажа, че отново е дошло времето на диспунта, а че при търснето на съвременната форма на образование можем да се опрем на неизтритата следа на далечния, но винаги оставащ и присъстващ край нас опит на миналото.

Когато говорим за историческата форма на университета като условие, за да постъпим градивно в движението напред, имам предвид не една или друга нейна реализация, не само нашия български университет или неговите немски образци, а формата като по-дълъг исторически опит, всички възможни елементи, напречупани в европейската традиция от античността. Макар и да не са еднакво проявени в настоящата видимост на университета, те са заложени в неговата форма. В този смисъл не бива да подменяме сложната историческа форма на университета и университетското образование с една или друга нейна реализация. Общото събрание и факултетната структура например са елементи не на университета изобщо, а на един негов вид. Аргументът, че става дума за нашия, не оправдава несъзнателното отхвърляне на други видове, на други възможности за университетско общуване. Така широко разбираната университетска форма се определя от по-общи характерни белези, от устойчиви принципи на функциониране, а не от исторически преходни елементи.

Доколкото могат да се предпоставят, тези принципи се отнасят до съществото на университета като особена маргинална за обществото общност и като особено отли чащащо го общуване. Не само в наследеното от средновековния университет название, но и като извращ от античното време опит, европейският университет се гради от идеята за един вид общност. Това означава, че научното изследване

и обучаването са осъществими само при условие че общество то допусне обособяването на университетската среда вътре от него, позволи да се развие вътре, или по-точно край него, особеният свят на свобода и либералност, наречен университет. Общностите на преподавателите и студентите са, така да каже, по начало егалитарни, в противовес на външното общество, което има юерархична структура. Но както външното общество развива една или друга егалитарна среда, за да черпи енергия от нейната противоположност, така и принципно егалитарната университетска общност, обособявайки се от вънния свят като нещо самостоятелно, развива своята вътрешна юерархия. В крайна сметка, бидејќи особена общност, университетът като образ на човешкия свят съществува благодарение на заложената в него динамика, поражда се от колебанието между противоположните блага на юерархията и равенството.

Бихме открили тази динамика в редица исторически оформили се елементи на университетската организация, както и в основните жестове на университетското общуване. Ако се върнем за момент към набелязаната по-горе дилема между монологичната лекция и диалогичния диспут, ще доловим в тях проявена току-що коментираната основна за университетската форма опозиция между юерархизъм и егалитарност. Дори феномените катедра и разположена по-ниско аудитория са външен израз и символ на вертикална на юерархията. Същото е проявено по друг начин в идеята за нарастващото достойнство, в което се облича издигащият се по стълбицата на академичните степени университетски преподавател, и то не само идеално, но и реално с навличането на тоги и определени инсигнии. На свой ред университетската егалитарност е проявена в усещането за прибежище и отстраненост от тегобите на външния свят, свързващо преподаватели и студенти, а и за едно обозримо общество, в което условността и юерархията винаги могат да се подложат на преоценка.

Колкото и да изглеждат синонимни феномени, университет-

темът и висшето образование нито съвпадат напълно, нито исторически са винаги заедно. В подобно отношение на покриване и постоянно различаване се намират науката и нейното институционално лице - академията. На свой ред се преплитат с университета и висшето образование. По принцип науката непременно развива край себе си висше образование, като или държи да е свързана с него в името на добромъ си правене и тогава пребивава в университета, или точно поради това, когато той е в криза, се откъсва и обособява в самостоятелната форма на академията. Научните изследвания отдавна имат два дома - този на университета и на академията, като се обновяват било като бягат от лошото образование, било като се свързват с добромъ. Тази диалектическа рецепта се следва и от висшето образование. Приложено по принцип в университета, който възниква като негов естествен дом, то понякога бяга от него и намира временно прибежище в академията, за да се оправи там, опряно на науката, и да се противопостави на безплодното школско учене в университета. Историята ни дава примери за различни съчетавания на наука и висше образование в институциите на университета и академията. Нюкое измежду тях не може да има стойност на извънисторически пример, докато силата му е временна и зависи от също преходното положение, на което се противопоставя.

Между другото, науката и академията са историческите крепости на нехуманитарното образование поради разбираемата причина, че до 19-и век висшето образование е само хуманитарно. Затова и историята на университета до това време е история на хуманитарното образование. Висшето образование за природни и технически науки възниква чак в 19-и век в условията на буржоазната техническа революция. В нашия век на бързи промени ние вече сме изправени пред проблема за интердисциплинното образование, а оттук и пред нуждата да се хуманитизира обучението по природните и техническите науки, а от друга страна, да се

въкрам точните методи в хуманистичната област. Става дума за стара дилема, чувствана особено остро днес - висше образование значи изградена личност, но и придобиване на конкретни умения и знания. Първото се постига традиционно с хуманистични предмети, второто - по-добре в областта на точните науки.

Taka че въпросът за задачите, които стоят пред съвременното хуманистично образование, опира до гъвеме страни на хуманизирането на образоването в областта на природните науки и придаването на по-точен неидеологичен характер на обучението в собствено хуманистичната област. Това означава на практика приближаване на гъвата не толкова стари лагера на висшето образование. Означава също приближаване и интерференция на крепостите на университета и академията. В сегашната криза на гъвеме институции у нас е редно да виждаме не просто упадък, а и признанието на промяната към нов статус.

Какви опори може да ни даде историята на висшето образование, чиито откуп смятаме, че е заложен в съвременната форма на университета? Докъде назад във времето е редно да се връщаме? Дали най-много до първите университети в Европейското средновековие, от които тръгва непрекъснатата традиция, породила съвременните висши учебни институции? Вярно е, че основанието в 11-и и 12-и век в Западна Европа университети са нещо ново като структура в сравнение с късноантичните и византийските висши школи. Те са корпорации, общности на преподаватели и студенти. Но в Късното средновековие университетът означава вече и висше учебно заведение, и система от висши науки. А тези страни на формата на университета се откриват достащично оформени и преди Европейското средновековие.

Taka че имаме какво да търсим и по-рано, особено в античната традиция на образоването. Независимо че античните философски и реторически школи не преминават непосредствено в средновековния европейски университет никој по прекия канал на Запад, а още по-малко по косвения на

висшите училища във Византия, общата типологическа основа ги включва в историята на нашето университетско образование като един вид първо действие от драмата на свързването на идеите за общност, научно знание и висша образованост, които бавно и с много перипетии интерфе-рират в трудноуловимата същност на продължаващата да се променя институция на университета.

Малките замворени общности на ранните гръцки полиси не се нуждаят от висши школи. Найката тогава е занаят, който се предава лично. Традиционните малки общества не развиват нито система от науки, нито школи за висши знания. Елинският опит убеждава, че и вътре се налагат от до статъчно отворен свят и по-сложна човешка среда. Първите антични школи за висша наука са следствие на някакво отваряне и дори противопоставяне на полиси.

Основаната от Питагор в 6-и век пр. Хр. философска школа вече има белези на университет. Общност на събра-ни около преподавател учещи, които преминават през сте-пени на обучение и усвояват определени науки, тази школа възниква сякаш изведнък от нуждите на едно аристократическо общество, преодоляло тесния кадър на демократическия полис и обрнало поглед към вселената и вечността. Не само Питагоровата школа в Древна Елада възниква като един вид крепост срещу духа на полиса. Такъв характер при-добиват и заниманията по философия в Атина. И макар об-щността край учителя да се скрепява тогава от принадлеж-ността към обединяващ религиозен култ - така е и в Пла-тоновата, и в Аристотеловата школа, вече е налице черта-та, която изтъкнахме по-горе: занимаването с наука върви редом с образуването на общност от обучавани и обучава-щи. Найката и образованието в името и за ползата на об-ществото налагат разиването на особени малки обще-ства. Поставени покрай или извън голямото общество, те често изпитват неговото неразбиране и дори гняв. Питаго-ровата школа в Кротон е разрушена, Платоновата в Ати-на е основана вън от градската стена, школата на Аристо-

тел е закрита в последното десетилетие на 4-и век пр. Хр. В древна Атина повечето философи са чужденци, преди всичко софистите, най-ранните учители по висши науки.

От Питагоровата школа в Южна Италия тръгва единият от античните модели на висшето образование. В тесния кръг край учителя - духовен водач учещите се подготвят не за сложните задачи на Всекидневието. Целта на обучението е личното усъвършенстване с оглед на далнината на едно отвъдно съществуване. В основата си това е аскеза, която може би има източни негръцки образци. В следата на подобен пример повечето философски школи в античността са затворени и дори противопоставени на външното общество. Епукроверовата градина стига дотам, че не се грижи за привличането на нови ученици. Разбира се, в повечето случаи тази линия се следва частично. В Академията на Платон диалогичното общуване в тесен кръг между избраници се редува със сказки за широка публика. В школата на Аристотел стават правило сутрешните езотерични и следобедните открити занимания.

Компромисен е и типът научно изследване. В Атинейона метафизичната линия на интереси се допълва от практически проучвания - вършат се експерименти, събират се факти, правят се класификации. Този метод на система от науки и практически насочено знание бива предаден на основания в египетската Александрия в 3-и век пр. Хр. Музейон. В началото това е една Академия на науките, но с времето учениците стават все повече, така че в първите векове на нашата ера тя изглежда по-скоро като университет.

В Атина от елинистическата епоха се развива и едно висше учебно заведение, в което не се прави наука. То възниква от институцията на гвугодишната военна служба, т. нар. ефебия. Загубила старата си форма на казармена служба, ефебията става нещо като висша школа, надстрояваша се над тогавашните гимназии и в определени случаи предхождаща заниманията във философските школи. Атинските ефеби напомнят съвременните студенти по това, че че-

там в специална библиотека, полагат изпити, изучават определени предмети и се организират като общност.

Философската школа култивира метафизическо образование. Не е случайно, че в Платоновото общество се подготвя формата на средновековния манастир, докато висшето образование с практическа насоченост се развива в реторическите школи. Тяхното начало се поставя от преподаванията на ранните софисти във втората половина на 5-и век пр. Хр. Първоначално висше училище от този тип е на оратора Сократ. Гомбещите се в него за общественото поприще студенти заплащат голема сума за това, че получават знания и по други науки, но най-вече по реторика. Изократ изработва и платформата на висшето реторическо образование, противопоставяйки го на отвлечения характер на обучението при философите. По принцип реториката развива друга система на науките и различно отношение към проблемите на живота. В продължение на няколко века философията и реториката застъпват две противоположни идеи за образование - едното с теоретична и трансцендентна насоченост, другото - по-практично и пост到达що си по-конкретни обществени цели. Когато след 2-и век сл. Хр. това противопоставяне отпада, те се изравняват, превръщат се в равностойни предмети и застават редом в учебната система, преминала в средновековното образование.

Основаната в 4-и век пр. Хр. реторска школа на Изократ е последвана от много подобни висши училища в Гърция и в Рим, додето в 1-и век сл. Хр. император Веспасиан не открива в столицата и първите две държавни училища от този тип. Веспасиан създава и държавно ведомство, което да се грижи за образоването. Грижата е разбираема - реторската школа подготвя държавни чиновници, в нея, от една страна, се достига до висша грамотност, а от друга, се получават правни знания. Като дисциплина правото се ражда в лоното на реториката.

От 2-и век насам няма император, който да не се занимава със създаване и реформиране на висши училища. Адриан основава в Рим по подобие на Александрийския Музейон

т.нр. Атенеум, Марк Аврелий съединява философските школи в Атина в общо учебно заведение. Спори се дали преподавателите да се избират с конкурс или да се назначават. Към края на античността частните висши училища започват да западат. В 425 г., когато учредява висшето държавно училище по граматика, реторика и философия в Константинопол, Теодосий Втори забранява частните школи. В 529 г. Юстиниан закрива философската школа в Атина и изселва философите в Персия. На Изток остава само един университет - столичният.

Античното висше образование има и специфично свои проблеми, примерно неуспешния опум традиционното обучение по граматика и реторика да се разшири с други предмети. Успяват малко само правото и медицината. Но повечето проблеми на античното образование стоят и пред нас. И днес се питаме за ефикасността на лекционната форма на обучение, развила се в античната ексередра - аудитория от камеграма на ретора, и си припомняме другите възможни учебни общувания, също открити в гръко-римската древност - беседата-диалог, работата в залата за експерименти в библиотеката. И ако пробължаваме да се питаме дали изучаването на висшите науки подпомага или пречи на собствено научните изследвания, отговорът на античния опум е явствен - науката и висшето образование са свързани, но временното им разделяне е необходимо.

От античното висше образование се поставя и въпросът дали обучението трябва да бъде специално и практически насочено или по-скоро оформяющо личността. Това питане има и своя античен вариант в колебанието дали учениците се подготвя за съществуването си отвъд смъртта или за един конкретен живот тук и сега. Без да успее да отговори на тези въпроси, античното висше образование може да се разглежда като един вид подготовка за бъдещото им проясняване и същевременно като опум да се свържат съставките общност, образование и наука в институцията на висшата школа.

Средновековният западноевропейски университет продължава този опит. Ранното му възникване през 11-и век следва ръста на науката през 9-и и 10-и век. Неговият разцвет през 12-и век, както и упадък през 15-и и 16-и век, също се доказват от колебанията по пътя на средновековното научно развитие. Съответно на това се оживяват и формализират начините на общуване вътре в университета, а и външните отношения със средновековното общество. Затова, че университетът възниква преди всичко като особена общност, говори и името му. *Universitas* означава общност. С това име изразяваме днес, не съвсем точно, едно по-късно оформило се значение - обхвата на много специалности, камедри и факултети. Полезно е да припомним обаче първоначалния смисъл на думата. Пренесено от идеята за корпорация на гражданите или на практикуващите един занаят, средновековното значение се върти около идеята, че университетът е общност, система от корпорации преди всичко на студентите и професорите. Средновековните университети развиват разнообразни форми на корпоративност. В някои случаи управлението е в ръцете на корпорацията на студентите и ректорът е студент. Изобщо свободата и разнообразието са основни белези на средновековния университет. По начало той е без ясни граници от тогавашното средно образование. В италианските юридически университети обучението е можело да започне от десетгодишна възраст.

Вътрешното самоуправление и автономията са терми ни, изработени от средновековния западноевропейски университет. Те се налагат от сложните, но винаги по някакъв начин разхлабени отношения на зависимост от външното общество. Формите на зависимост са три - от градската управа, от светската кралска власт или от духовната епископска или папска власт. Те не са еднакво тежки. Колкото и невероятно да звучи, но папата и кралят са по-либерални от другите две власти. Но, така или иначе, средновековният университет се оформя в непрестанната борба на по-

свободната егалитарна общност на професорите и студентите с ограниченията, изхождащи от външната обществена йерархия.

Постепенно с нуждите на самоуправлението и с намаляването на конфликта с външната среда йерархията прониква в университета и ограничава принципното равенство и либералността на университетското обучаване. На свой ред това води до намаляване на живите научни проблеми, които се повдигат само при такъв тип общуване. В хода на йерархизирането на университета се обезсмисля и демократичният начин на получаването на научните степени. Докторите започват да се назначават без оглед на научните им заслуги. Същевременно живите диспути от предишните векове, в които съществена роля играят по-възрастните студенти, се израждат в безплодни спорове. В епохата на Ренесанса това налага откриването на нови, по-малки университети и академии, за да се стимулира развитието на науката. Най-добрият пример е Платоновата академия във Флоренция и Школата на трите езика, основана от Франсоа Първи като един вид опозиция срещу формализираното обучение в Парижката Сорбона. В ренесансовите академии образоването остава на втори план. Това важи особено за основаната през 17-и век английска академия. В противовес на университетската общност от преподаватели и студенти, академическата се оформя като общност предимно на учени.

В този ред на изложение са достатъчни само няколко щрихи за формата на новоевропейския университет, в която се подвизаваме и ние. Тя се установява през 18-и век с преработка и главно подредба на разнообразния средновековен опит. Университетското образование се ограничава от училищното, става по-систематично и се свързва със светската държава. Лека-полека университетът престава да бъде извънържавен рай и се превръща в инструмент на държавната политика и идеология. С духа на системата започва да омнага идеята за университета-общност и да се налага представата за институцията, приломяваша цело-

купността на висши специалности и науки.

Две са основните форми на новоевропейския университет - едната е разпространеният в англосаксонския свят университет колеж, който в значителна степен запазва духа на средновековната корпоративност, другата, с по-строга структура - университетът от немски тип. Неговата светая светих са катедрата на всесилния професор, факултетският и академичният съвет, йерархията на академичните степени и фиксираната система от специалности и науки. Основаните през 18-и и началото на 19-и век градежестина немски университета оказват силно влияние и служат за образец на почти всички по-късно възникнали висши учебни заведения в Средна и Източна Европа. Те дават и основния тон на хуманистарното образование в тези страни. В сърцевината му, определена по стара традиция от правото и теологията, влиза и класическата философия.

Формата на немския университет бива пренесена и в Софийския университет, образца на всички останали висши учебни заведения у нас. Именно на нея българският университет дължи редица свои принципи, считани за същност на университетската организация и общуване - автономията и същевременно зависимостта от Министерство на образоването, факултетно-катедреното устройство и лекционната форма на обучение. Общо взето, немски е и духът на хуманистарното образование, който излъчва примерът на Софийския университет. Такъв е също и източникът на университета за точни и технически науки, т.нр. политехника. Възникнала в 19-и век в Германия, за да способства за висшето преподаване на тези науки, което не се разбивало в традиционните хуманистарни университети, политехниката - училище по предмети, започва да прониква у нас между войни. Но тя става силен образец след 1950 г. чрез съветското влияние. Тогава многопредметният дух на политехниката, дисциплината на строго фиксираните специалности и точното траене на обучението проникват в българския университет и придават политехнически

виг на хуманитарното образование.

Този бърз пробег по историята на университетското образование беше направен с оглед на търсениято на преценити за промените, които предстоят в българските висши училища. Те вече са започнали с основаването на нови университети, държавни и частни, с въвеждането на платено обучение, с едно будещо и тревога многообразие, което ни кара да побързаме с приемането на нови закони за висшето образование, университетската автономия и научните звания и степени. Бихме събркали, ако сметнем, че кризата в образованието е само българска. И все пак големият преход към пазарна икономика и гражданско общество у нас я прави по-решителна и може би увеличава шанса за успех, защото ни увлича с промените в университетското образование да участваме в една едва ли не духовна революция.

Нашето доскорошно висше образование, особено хуманитарното, беше в непосредствена зависимост от идеологическите механизми на отиващата си епоха. То ги поддържаше и страдаше от тях. Може би особено внимание трябва да обърнем на следните три ценности на старото ориентиране в света, които зорко се пазеха и от висшето образование - униформеността, юерархичният ред и пасивността. Така при наличието на не малко висши училища ние разполагахме и продължаваме да разполагаме по същество с един университет, с една и съща форма за произвеждане на специалисти - държавни чиновници.

Проблемът не е в това да престане да съществува досегашният тип на висше образование, а да се изпита редом с него и друг, и то не само един. Не е достатъчно да допуснем съществуването на частни висши училища. Нужно е да очакваме от тях различие по същество. Американският университет в Благоевград би бил ценен експеримент, ако наблюдаваме това, което той прави в областта на системата на т. нар. общо образование, и очакваме, че опитът му е приложим у нас. Ако силата на Софийския университет е в неговата обособеност и горда независимост, в сигурно за-

гадените специалности и време на обучение, силата на Новия български университет трябва да бъде другаче - в проекта да създава нови специалности, в постепенното достигане на студента до избор, в дистанционното обучение. Става дума не за конкуренция между подобни проекти, а за пораждане на динамика между различни проекти за образование. Проблемите, повдигани от новото време, не могат да се решават с една и съща формула.

Активността и намесата на живота в делата на университета не са само добро, както пасивността и редът не са само зло. Съвременната държава, особено България, няма да престане скоро да се нуждае от дисциплинирани служители, преминали през сигурния коридор на образоването от немски тип, но тя все повече ще търси специалисти с широкоформатно образование, които са се учили по пътя на избора със заобикаляне и лутане. Те сигурно ще реагират поактивно и по-адекватно в условията на променящата се реалност. Хуманитарност днес означава интердисциплинност и отмък - активност и самостоятелност.

Разбира се, това не бива да се възприема като формула, нито да се бърза към осъществяването му на всяка цена с всяка вреда среѓства. Радикалната промяна почти винаги е изложена на опасността да се сблъска с неуспех или още по-лошо - да забърши с привиден успех. Именно висшата хуманитаристическа трябва да е способна да приучи към градивно зачитане на стереотипите на миналото. Те не могат да се прескачат. От нея бихме се научили на това - когато се борим срещу жестовете на едно минало, да се опирате на опита на друго.

Но новото винаги е и колективно постижение. То е равновесие на възможностите на много хора, на степента на тяхната контрактност, на желанието да съществуват реално в жива общност. В този смисъл за образоването никога не е добре да се говори само специално.

УНИВЕРСИТЕТЪТ - МИНАЛО И НАСТОЯЩЕ *

3 а университета може да се говори в много планове - по същество и исторически или по-конкретно и с оглед на практиката. Но както и да се постави темата, в нея непременно се намества като един вид подмолен коректни обикновената всекидневна представа за университет. Именно на нея си струва да набледнем най-напред, защото, бидејки несъзнатат, тя скрито мотивира нашите разсъждения.

Значението образование като нещо ценно само по себе си е първата съставка на тази представа. Но образование не означава непременно знание. Разбирано като социална ценност, то по-скоро се схваща като вид осигуреност и гаранция за стъпване в по-висок социален статус и оттук като въпрос на личен престиж. На свой ред и университетското образование означава издигане и вреждане сред по-добрите, по-ценни и в крайна сметка по-щастливи хора - университетската диплома е и обикновен знак за по-високата стойност на своя притецател. Ако продължим тълкуването в тази посока, университет значи още и отстраняване от грижите на об-

* Текстът е публикуван във В. *Литературен форум*, бр. 51, 22-28 декември 1993.

ществото, един вид временна безметежност в гнездото на едно малко общество в страна, което предоставя на своите питомци независимост и по-различен живот от обикновения. Като вземем предвид това, че в момента много от нас искат да бъдат някъде другаде, евба ли няма да забележим, че с особеното ценение на идеята на университета се отговаря скрито и на подобно желание. Разбира се, да бъдеш другаде и същевременно да оставаш в своето общество, е изконна човешка нужда. Може би университетът има толкова дълга традиция и поради това, че някак я удовлетворява.

Всекидневната представа за университета е по-проста и същевременно по-абстрактна от смислите, заложени в неговата историческа форма. С много и невинаги видимо действащи елементи тя реализира в своето развитие противоположни жестове. Да вземем за пример лекционното обучение, което днес ни се струва евба ли не "светая светих" на университетското общуване. Твърде дребно наследство, лекцията продължава да владее отношението между професори и студенти в съвременните висши училища у нас. Да се замислим примерно над възможния смисъл на положението на говорещия преподавател в университетската аудитория. Опрян на категра, той стои над студентите може би защото знае, а те се намират по-ниско, сякаш за да получат свише нужната истина, която възприемат пасивно като сигурна даденост. Човек поначало изпитва нужда да му се възтяват истини. Оттук авторитетът на университетския преподавател с чин.

Лекцията, монолог на знаещия професор, невинаги е била основното средство на университетското общуване. В Средновековието диспутът е по-честата форма на обучение и ако днес той се налага на вниманието ни в променения вид на това, което по-скоро бихме нарекли конференция, би трябвало да осъзнаме общото на двата жеста. То е изразено в равното разполагане на всички участници, в избягването на категрама и размирането на границата между повече и по-малко знаещите. Именно в това е парадоксалността на

историческата форма на университета. В определено отношение порядките в средновековния университет са по-близо до нашите съвременни нужди. Съзнателно или несъзнателно, днес вървим в следата на егалитарността, разнообразието и работещия хаос на Ранното средновековие.

Многообразието на дългия исторически опит на университета позволява да гледаме по-сложно на възможните промени във висшето образование, стига само да не свеждаме този опит до една или друга негова фаза. Именно такъв е случаят у нас. Поради безспорно високото си реноме Софийският университет се е преъбрал в примерно положение за университетско устройство и дейност, а неговите елементи - в един вид удостоверители на университетската форма. И ако примерно за институцията на общото събрание на хабилитираните, което избира ректора и академичния съвет, все пак се знае, че може да отсъства в строежа на едно висше училище, за факултета, обединяващ камегри, се мисли като за абсолютен елемент на университетската структура.

Очевидно формата на устройство, която сме засели при основаването на Софийския университет от определени западни образци и която след силното съветско влияние сме повторили в останалите висши училища у нас, е закостеняла и трудно се погдава на промени. Независимо дали нови или стари, българските университети, създадени по образца на Софийския, са с прекалено стабилна и затворена организация. Тя предполага оцеляване във времето и независимост от външните обстоятелства, т.е. нещо добро, но и същевременно лошо, доколкото от съвременните университети се очаква по-адекватно реагиране на промените в съвременното българско общество.

Това не е нито критика, нито повик за радикална промяна на така оформилото се у нас висше университетско образование. Нужно е да го уважаваме не само защото е създало толкова учени хора и толкова учители, които на свой ред са дали лицето на нашето с право високооценявано средно образование. Университетското устройство и типът

образование, поддържано от висшите училища по примера на Софийския университет, трябва да се пазят и като символ на държавния рег, като носители на идеята за йерархията на общественото уреждане. Но те трябва да се ограничат до страната на полезна и неизбежна алтернатива, да не се възвеждат в принцип и да не се разпростират посредством униформена закона на уредба върху цялото пространство на нашето висше образование.

Кои са основните принципи, пазени във формата на Софийския университет? Преди всичко обучението в тесните рамки на затворена номенклатурна специалност, провеждано на коридорен принцип - обучаваният знае за какъв се подготвя от деня на своето записване и, общо взето, това остава непроменено до деня на завършването му. Студентът, така да се каже, бива подреден и вреден. Това дава сигурност и подготвя за бъдещото включване в обществената структура, за бъдещата дисциплинираност по-скоро на поданика, отколкото на гражданина. Ученето в случая е въпрос на насивно възприемане и възпроизвеждане, на изключване на възможностите за промяна и вариации или за нереализирана лична активност. На тази основа студентът се отчуждава от всичко по-общо, неорганизирано и неподобящо се в рамките на отдавна създадения рег.

Както и да характеризираме тази форма, тълбинно или в повърхността на зависимостите на българските държавни университети от държавното субсидиране и конкретно от министерствата на финансите и на образованието, тя трябва да съществува успоредно с други по-свободни форми, които, изложени на една или друга несигурност, по-бързо ще изпитват корекцията на новите обстоятелства, в по-висока степен ще зависят от реалността и същевременно ще чувстват принудата да я изучават. Ако Софийският университет е призван да пази номенклатурата на държавните специалности и професии, новите университети би трябвало да изprobват нови възможности в тази насока и нови начини на обучение на специалисти, готови да посрещ-

щат променимте и да се нагласяват към тях. Би било погрешно това да се препоръчва на традиционния български университет и да му се налагат едни или други радикални промени, които биха противоречали на неговата постановка. Но не по-малко погрешно би било в името на реда да се налагат чрез закона в уредба типът устройство и обучение, пазени в образца на Софийския университет.

Българското висше образование трябва да мисли за утрешиния ден, за разнообразието на повече и по-сложни общеизвестни задачи. Затова не бива да се пречи на неговата динамика, тя да се спира с една или друга унифицираща закона в уредба. Добър случай е, че във вихъра на събитията след 1989 г. у нас възникнаха недържавни висши учебни заведения. Редно е да се допусне те да бъдат място за прости и експерименти, разбира се, не във вреда на тези, които се учат. Наблюдавани от държавата, недържавните висши учебни заведения би трябвало да се оставят на естествения коректив на образувалите се в тях общности и обществеността. Нека обществото, а не пряко държавата да се произнесе за тяхната валидност по естествения път на развитието или отпадането им. От това би имала полза и алтернативата на държавното образование по образца на Софийския университет. Динамиката на висшето образование не се изчерпва с тази алтернатива. Има и други, време е да ги назовем и да мислим за тях.

Да не забравяме, че дотам сме навикнали на определен затворен ред в името на непроменящата се и в крайна степен бедна осигуреност, щото възприемаме разнообразието като заплашващ сигурността ни хаос. Но както хаосът, така и редът имат лоша страна. Боя се, че сега е време да се пазим от нея.

УНИВЕРСИТЕТЪТ - ИДЕОЛОГИЯ ИЛИ РЕАЛНОСТ *

Университетското издателство се отличи с нова полезна книга - "Измерения на университетската идея"**. На никое друго издателство не подхожда повече подобна публикация, както и на никой друг университет, освен на Софийския, не отива да се замисля така исторически за запленимите смисли на университетската идея. Става дума за съставителство. Пенка Бояджиева, която отдавна се занимава с историята на университетското образование, е организирала превода и е съставила внушителен том с текстове по темата. Книгата е повече от навременна на прага на приемането на нов закон за висшето образование и при толкова амбиции по създаване на университети или накичване на съществуващи учебни заведения с престижното име.

В първата част са включени текстове от важната епоха на създаването на Берлинския университет в началото на 19-и век - речи, откъси от трактати и планове за реформи от Шелинг, Фихте, Шлайермахер и Хумболт. Втората

* Текстът е публикуван във в. *Литературен вестник*, 13 - 19.09.1995.

** *Измерения на университетската идея*. Сб. Съставител:

Пенка Бояджиева. С., УИ, 1995.

част, представяща нашия век, е отново предимно немска - Ясперс, Гадамер и Хабермас, но покрай тях Ортега-и-Гасет и откъс от обща книга на Парсънс и Плат. Така че основният предмет на тома е идеологията на съвременния в широкия смисъл на думата немски университет. Подобен избор е оправдан вероятно от дирекцията на съставителката и екземплярния характер на немския университет както в световен, така и в отечествен план. Защото българскиятът сържавен университет е реализация на немски образци. Без да е изчерпателна като история, антологията на Петка Бояджиева е повече от достатъчна като компендиум на основните въпроси, които бути предметът.

Целта не е била да се огрее цялото поле на университетската идея, а да се открие на съвременния ѝ рагем ценната и все още годна да излъчи идеали немска дискусия по въпроса след началото на 19-и век. Изглежда затова в прекрасното уводно слово на съставителката няма нико следа от засвидетелствания в текстовете на Ортега-и-Гасет и Хабермас скепсис към валидността на немския образец за университет. За съществена се смята не толкова неговата минала или сегашна практика, колкото идеалите и принципите, защитени от именините му възхновители и коментатори. Напълно годни за следване, тези принципи се обсъждат от Бояджиева с уважително продължение на топлата реч на немските философи от миналия век и същевременно на обичайното ускоряване на неподчиняващата се реалност. Но нико дума за сегашните и тукашните проблеми.

Taka или иначе, независимо че съставителката не е фиксирала този спор и е застанала на страната на миналото, книгата се е развила като вътрешен спор между миналото и съвременността. Спорят старото време на подмяна на действането със създаване на конструкции от принципи и идеали и модерното време на различаване на идеалните цялостни от винаги по-сложната и използваша се реалност. Om myk и различното отношение към образците на миналото. За старото време те са органика с извънвременна същност, за мо-

дерното - само арсенал, от който се черпят работни идеи. Така е и в случая с университета. В измерителната система на модерното време историята на университетското образование не е затворено развитие на същност в Аристотелов смисъл, а следване на често несвързани един с друг етапи. В определени моменти от тази некратка история университетът е неразличимо свързан със средното образование, в други - с институцията на академията, в трети - дошли с военната служба. Подобни предмети са винаги отдавати на по-едри цялости, които често нямат и име.

Отлично външение от настоящата антология: университетът е пресечна точка на функции, можещи да се откроят поотделно и в различно съчетание и дружаде. Силата на университета, както дълбоко е определена от Ясперс, е в това, че конструира образа на човешката универсалност спрям отдельността на конкретното съществуване в рамките на дадено общество. Но ако това твърдение образува сърцевината на университетската идея като нещо достатъчно общо, то очевидно може да се реализира и от други институции, примерно от религиозни комплекси и празници. Казано е по прекрасен начин от Орtega-и-Гасет и е външено и от други автори в сборника - университетът няма своя идея, нито никаква същност, която би могла да се дади назад в Средновековието или в началото на Новото време. Има набор от трайни проблеми, които свидетелстват за едно - че от началото на 19-и век до днес на определено ниво на живота не са промекли промени.

Но на други нива са промекли и е редно да се отчетат. Примерно в пункта, че съвременният университет е масов и следователно за него не могат да бъдат валидни идеалите на аристократичното или съсловното висше образование на миналия век. Има съвременни механизми за разслояване и отдеяне на тези, които трябва да получат професия, от другите, които са способни да се занимават с теоретична наука. Днес не само вторите остават по-дълго в университета. Постоянната нужда от нова квалификация, непозна-

та на класическия немски университет, прави и от първите дълготрайни студенти. Всяко санкциониране с твърд исторически образец може да доведе до вредна консервативност. Какъвто би бил случаят, ако се последва настояването на Фихте, че университетът трябва да е един, защото и държавата е една. Но дали в 19-и век немският държавен университет е подготвял кадри за висшите държавни служби, той прави същото и днес в условията на развиващото се гражданско общество у нас?

Разбира се, немските мислители на миналия век са наясно с принципа на отношението между университета и държавата. Казано е прекрасно от Хумболт - университетът трябва да е зависим от държавата, но и свободен от онеката ѝ. Ясперс е обосновал по-дълбоко принципа на академичната автономия с формулатата, че университетът е трансдържавен и трансполитичен. Въпросът е дали можем да останем в края на 20-и век при принципа и да не отчитаме нуждата от разнообразни взаимодопълващи и коригиращи се реализации. Задължават ни условията на разгърналото се съвременно общество. Днес са нужни повече университети, не само на брой, но и като тип. Университетът не може да се устрои със санкцията на повторен твърд принцип. Не само изследванията в него, но и самият той е един вид непрекъснато търсене. Доказва го разнообразието на американските университети и тамошната мрежа от общности, асоциации и научни институти. Заедно с университетите те се вплитат в сложната тъкан на постоянно променящото се общество. И това е проблемът - дали университетът е един вид отстранен функционално от развиваща се среда, за чието развитие допринася.

В този смисъл и академичната автономия не може да се разглежда сама по себе си независимо от обществото, в което функционира. Защото също като целостта на университета тя е функция, а не същност. Това се отнася и за така вълнуващата ценност на формираната в университета индивидуалност. Висшето образование наистина би трябало

да способства за изграждане на задълбочени личности, способни на избор и самостоятелно действие. Но има значение дали високата им индивидуализираност амакува идеологически едно традиционно общество, което не се нуждае от нея, или става дума за индивидуализирани личности, подгответи за живот в условията на модерното плуралитично и непрекъснато променящо се общество, което разчита на тях.

Във втория случай индивидуализирането няма да бъде оставено, без да се създават и умения за предстоящото интегриране в подобна обществена среда. Тези умения няма да се формират стихийно само в студентския корпоративен живот, а ще се постигат и с конкретно обучение за социално съществуване. Общата култура, за която ратува Орtega-и-Гасет, отчута косвено тази цел на съвременното университетско оформяне на личността. Ясперс я е формулирал по-точно - получаващият висше образование става гражданско същество, можещо да се променя във и със общността на живите хора. Но социологът Парсънс е все пак най-мочен в супровата си формула за постиганятия в университета "специализиран индивидуализъм, който приема формата... на интегриране на високоспециализиран личностен тип в плурализирана обществена система".

Taka че антологията на Пенка Бояджиева е богата на идеи и формулировки и в този смисъл, че предлага вехти положения. Колкото и да вълнуват, те не могат да служат пряко. Наред с това в книгата се откриват и прекрасни постановки, годни да станат веднага опора за действие. Гледната точка на действието ме кара да бъда по-суръв в оценката за този сборник, който прави чест на съставителката, на преводачите и на осъществилото го издателство. Ако сумата беше само за знанието, тогава виждам само няколко латински думи, за които бих се захванал. Останалото е безупречно.

ОТВОРЕНОТО ОБЩЕСТВО КАТО ПРОБЛЕМ НА ЛИЧНОСТТА *

Cоред Джордж Сорос отвореното общество не е просто идеология, а проект за действие. Вярвам, че е така, но същевременно зная, че все още бедното ни общество ни кара да решаваме проблемите си предимно с идеални средства, като се опирате на едри идеологически постановки. Именно такива постановки са владеещото ни мрачно разбиране за собствената действителност и скритият в него възглед, че светът ни се е случил и не зависи от нашата воля.

Евентуалните идеи на отвореното общество, напротив, са конкретни понятия, насочвани от разбирането на тези, които ги ползват. Подобни идеи не стъпват на абстрактното решение на едър идеологически принцип. Обединяват ги обикновената увереност, че човешката реалност зависи в някаква степен от участващите в нея хора. Така че, ако отвореното общество буди интереса ни, преди да се заемем с друго, ще трябвало да усложним преценката си за нашия свят с оглед на възможното участие в това, което предстои да ни се случи.

* Текстът е публикуван в Б. Богданов. *Промяната в живота и текста*. С., 1998, стр. 134-151.

Но кога са тези "ни" и как се отнасям към тях?

По какъв начин колективният субект на идеите на отвореното общество би се преобразувал в моето "аз"? Изобщо какъв път изминават определени идеи, за да се усвоят и да станат вътрешни за отделния човек.

Отвореното и затвореното общество като противоположни етикети за действителност и възможността за по-сложното им разбиране

Всяко усвояване започва с опозицията на положителната и отрицателната оценка. Така може да се преценява всичко - природата на мъжа и жената, характерът на града и селото, същността на либералната и социалната държава. Подобни преценки черпят сила от представата, че светът е идентичен на опозицията на доброто и злото. Докато въщността тази опозиция не е нещо толкова реално, а е само формализиран опит, посредством който мислим за света.

Идеята за отвореното общество също може да се окаже нещо крайно положително или отрицателно, ако попадне в зависимост от противоположната идея за затворено общество. Като много други човешки представи, и тези идеи лесно придобиват етикетен характер и се превръщат в изключителни истини за реалност, а оттук и в един вид замествателни свръхдействия, които изключват необходимостта да се участва конкретно в правенето на своя свят. Един от сигурните начини да се разклати прекалената им еднозначност е да се заменят означаващите ги думи със синонимия.

За представянето на отдавна използваната от етнологията и антропологията опозитивна класификация на отворено и затворено общество учениите си служат по-често с термините традиционно и модерно или студено и топло общество. В тази бръзка се повдига първият въпрос, който насочва към уточнения и по-сложно разбиране на идеите за отворено и затворено общество. Питаме се дали затворените, традиционни и студени общества принадлежат на миналото, а отворените, модерни и топли - на съвременността.

Несъмнено класификацията е по-скоро типологическа, но все пак отвореното общество е нещо, което нараства реално и в този смисъл има отношение към съвременността.

Втората възможна синонимна връзка между отвореното общество и другите гъва етикета на модерната социалност - демокрацията и гражданско общество - също насочва към уточнения. Демокрацията и граждансият ред са нещо по-конкретно и реално наблюдавамо от отвореното общество. Докато противопоставянето на затворено и отворено съществуване сочи траен принцип на полагането на човека в света и улавя по-общи признания, приложими към голям брой явления.

Що се отнася до конкретните значения на двете понятия, те сочат най-напред реални явления. Двете понятия се отнасят най-напред до реални явления. С отвореното общество се означава мрежата от междуу碌жавни институции, поставящи съвременните малки общества в режим на световна комуникация. Или, според формулировката на Джордж Сорос, отвореното общество е среда на нарастваща мобилност в глобален обхват. Отворено общество понататък значи променяща се социална среда, мрежа от по-важни човешки общности, но и от нарастващ брой свободни индивиди, които ползват самостоятелно тази мрежа. С подобни формулировки може да се представи и реалното затворено общество.

Двете понятия означават и нещо идеално - преди всичко две системи от ценности. Отвореното общество е желао устройство за човешко съществуване. То може да служи за идеал, с който действителността се назидава, но може да бъде и проект за реалната ѝ промяна. Може да представлява и начин на виждане, когнитивна представа или понятие.

"Отворено - затворено" е по-нататък метафора, която пренася знание за нещо трайно, отнасящо се до човешкото присъствие в света. Структура от две съотносителни представи, които се правят достатъчно разбираеми една друга и тълкуват сегашните ни желания (например това, че

бидейки в лошото "вътре" на България, искаме да преминем в бодрото "вън" на света), тази метафора позволява да процираме подобни желания върху образа на дълготрайна ситуация в човешкото съществуване - прекождането отвътре навън и обратно. Живеем в затворено пространство, от което излизаме, имаме домове и цял низ от "вътре", от които излизаме в низ от "вън". Антрополозите, занимавали се с тази тема, са отбелязали отдавна, че, за разлика от животните, които живеят на открито, човекът прилича на определени често по-низши животни, които се организират в общества и конструират вътрешни пространства. Така че произвеждането от метафората "вън-вътре" символ показва дълбока енергия на разбиране.

Историята на понятията отворено и затворено общество

Историята на откритото разбиране на понятията за отворено и затворено общество не е толкова дълга. Тя започва от книгата на Анри Бергсон "Двета извора на морала и религията" (1932 г.). Френският философ е виновникът за генерализирането на двете понятия и за свързването им в типологическа схема. Според Бергсон двета типа социалност се откриват във всяко реално общество. Няма общества, които са само затворени или отворени. Дори органичното затворено общество в първобитното време е достатъчно отворено. Животинското стадо е по-затворено от първобитното човешко общество, но и то е по-отворено от човешкия организъм, който може да се разглежда като общество от клетки. Напълно отворените или затворени общества не биха били общества. Абсолютно затворените биха се откъснали от средата на света и биха погинали, а абсолютно отворените не биха се отличавали като нещо в себе си и в този смисъл не биха съществували.

Бергсон въвлича в тълкуването на понятията за отворено и затворено съществуване своите идеи за предрационално, рационално и интуитивно познание. Затвореното общество

е поле за реализиране на ирационално познание, а отвореното - за рационално. Идеалното съвръхтворено общество би предполагало наличието на голям брой индивиди с развита интуиция. В този смисъл отворено общество може да бъде само цялото човечество. Отварянето, според френския философ, е феномен на съзнанието, то е подтик към познание и се изразява в интуиция, която е в състояние да отведе към отвореност, по-отворена и от човешкия свят.

Тази посока на мислене намира продължение в разсъждения на Жан-Франсоа Лиотар. Според него затворената конституция на човешкото мяло е своеобразна пречка за разгъването на това ново *ratio* или на тази по-висока интуиция, която би ни извела към отворената цялост на света. Оттук произтича и основният проблем на съвременната постмодерна култура - необходимостта да се преобразува човешкото мяло.

При Карл Попър и Джордж Сорос, който е негов ученик, към отвореното и затвореното общество се подхожда прагматично. За Попър рационалното и критичното са най-висшата форма на човешко присъствие в света. Оттук и оригиналната идея за погрешимостта, която тръгва от американската прагматична философия, преработена е у Попър и английската аналитична философия и е приемата сериозно от Сорос - ние живеем в свят, чийто институции трябва да бъдат коригирани. Това се налага от тяхната и нашата собствена погрешимост. В линията на Попър и Сорос отвореното общество е практика на постоянно критикуване и поправяне на социалния свят.

При Джордж Сорос наблюдаваме уникален случай на практическо философстване, което се прилага в дейности с необичайна комбинация. Сорос е борсов магнат и организатор на мрежа от фондации, чиято цел е развитието на отвореното общество. Той е възখновен от възможността да приложи и да провери верността на своя вариант на Попъровия принцип за погрешимостта, т.нр. теория на рефлексивността. Според нея голямата особеност на човешката дей-

ност е в това, че обектите, с които се занимаваме, включват собствената ни гледна точка. Ние наблюдаваме само привидно отделени от нас обекти, включващи всъщност възгледите ни за тях. В този смисъл собствените ни погрешки мнения са част от това, което преценяваме или вършим.

За Сорос това не е нито наука, нито философия. Също като Марк Аврелий в достигналите до нас негови записи Сорос твърди за себе си, че е пропаднал философ. Той разбира философията като умозрение, а това, което го вълнува и занимава, е мисленето, насочено към прилагане. Същевременно - и това е оригиналното в позицията на Сорос - стойността на тази практика е в нейната обвързаност с мисленето. Затова финансистът не се погдава на успехите или провалите си на финансовите пазари. Като че ли единствено съществено е да обладее постоянното свързване и отделяне на мисленето и действанието от техните обекти. С подобно впечатление човек остава и от личното му поведение. Сякаш и с него се твърди, че отвореното общество е техника на овладяно прехождане от мислене към действие и, обратно.

Крамката съвременна история на разбирането на диаграма отворено-затворено общество показва колебание - между това, понятията да обслужват една обяснителна свръхсхема, да бъдат идеология (Бергсон), и тенденцията да служат като основа за проектиране на промени в човешката реалност (Попър и Сорос). Усилията на Сорос са насочени към това, схемата да се прилага, но същевременно и към обратното - тя да не бъде само практическо средство. Основанието е като че ли в неизказаното убеждение, че мисленето надхвърля по някакъв начин практиката. Така че според Сорос основните човешки задачи са две - практиката не бива да допуска мисленето за отвореното общество да се универсализира и да се превръща в идеология, но, от друга страна, на практиката не бива да се оказва пълно доверие. Несъвършеният мисловен проект трябва да бъде над нея.

Отвореното и затвореното общество като типологически аспекти за разбирането на всяко общество

Парадоксът е, че Бергсон построява по идеологичен начин своята теория за отвореното общество, но развива оперативния възглед, че отвореното и затвореното общество са противоположни тенденции на реалните социални организации, които се допълват във всяко общество. Този възглед прави възможно за тях да се мисли като за аспекти на подвижно разбиране на едни и същи явления - като затворени спрямо нещо отворено, но на свой ред и като отворени спрямо друго, смятано за затворено.

Сериозното основание да се приеме този инструмент за преценка е в това, че реалното човешко общество е сложна система от нива и страни с различна степен на отвореност и затвореност. Обществото прилича на нашите домове, чийто градеж се съобразява с противоположните нужди да бъдат достатъчно затворени, но и да са отворени и свързани с външния свят. В този смисъл Бергсон е прав, че никое реално общество не може да бъде само отворено или затворено. Стреманието на съвременните тоталитарни общества да бъдат абсолютно затворени не доказва обратното, тъй като, макар или иначе, те се оказват нещо временно.

Отворените и затворените пространства в сложните среди на реалните общества влизат в конфликт помежду си при определени условия. По-дълготрайно е обаче съчетаването и допълването им. Това важи особено за трагиционните древни общества, независимо че техните отворени пространства не са толкова много, нито са толкова отворени, както е при съвременните условия на живот. От друга страна, увеличаването на броя и силата на отворените пространства в съвременните общества не води до изчезване на затворените форми на живот, нито на ценностите, които ги съпътстват.

Затворените жизнени форми се променят, но се пазят поради причини, които не изглеждат преодолими. Вече се казва в друга връзка, че човекът има нужда от посредничество

то на човешка среда при полагането си в света, от изградената от него "вътрешност", която го закриля. Това определя трайната тенденция - и отделният човек, и човешката група да се затварят както в реални среди (дом, селище), така и в идеални социални и културни пространства. Тази затвореност осигурява стабилност на условията на живот и става основа за развирането на ценности, свързани с идеите на трайното и непроменимото.

Същевременно е налице противоположната тенденция - на отвореност към света, на усилваща се обмяна с околната среда, което означава и на промяна, на адаптиране към променящите се условия за живот. На тази основа се развиват ценностите, свързани с прогреса. Трудно е да се повярва, че тази диалектика на човешкото полагане в света може да се сведе механично до реалността на едната или на другата страна независимо от определени опити в тази насока.

Taka че, ако разбираем отвореното общество преди всичко като практика по реализирането му, тя би трябвало да се изразява в намирането на средства, които помагат на съвременния човек и съвременните човешки общности да преминават по-неконфликтно от трайните затворени форми на живот към формите на отворено съществуване, които се съчетават в неговото битие. Този преход занимава ежедневно и отделния човек, и човешките групи. Едва ли не във всеки момент сме изправени пред трудността да прехождаме от ситуация, които изискват поведение от затворен тип, към ситуация, които налагат отворено поведение. Не сме отворени или затворени по принцип, а сме изправени пред необходимостта да се отваряме и затваряме.

Самото разбиране за отвореното общество също се подчинява на полюсите на затвореното и отвореното реагиране. Крайното разбиране от затворен тип клони към това, представата за отворено общество да се държи като догма и идеология, като нещо пределно ясно и безотносително, в което се вярва и което е действително дотам, че подменя всяка действителност. На свой ред крайното раз-

биране от отворен тип води до толкова много непълни и отворени схващания за отвореното общество, че се замъглява самата гледна точка. По средата е мярката на работното с повече, но не безкрайно много схващания, и усилието да се пази гледната точка.

Възможните определения за отворено и затворено общество са много поради многото аспекти, от които може да се наблюдава човешкото общество. Обществената система е много неща едновременно - реална и идеална среда за осъществяване на цели за различни видове субекти, структура от общности и съответстващи им системи от правила за отнасяне към тях и към света, които наричаме идеологии, структури за връзка на конкретни индивиди в групи, и т.н.

Ako се настаним в аспекта на общността или на човешката група, бихме различили традиционното (или етически наричано затворено) от съвременното (или етически наричано отворено) общество по това, че традиционното общество работи с реални групи и ги третира като нещо естествено, органично и първично спрямо отделния човек. При условията на този тип живот отделният човек е по правило неподвижен в реално и идеално отношение, привързан е към места, начин на живот и система от ценности. Броят на идеологиите, на вещите посредници и на реалните субекти при този тип съществуване е малък. Субектите имат общностен характер и се носят от един или друг вид високи личности, представители на групови интереси.

В условията на съвременния живот са налице и органични човешки групи - тaka се възприемат семейството, етносът, също и нацията. Но голямата разлика от традиционното съществуване, ако гледната точка е организацията и идеологията на общността, е, че съвременното съществуване води до образуването на голям брой формални и идеални общности, временни групи за свършване на определена работа, същевременно и за влизане в отношения от разстояние. Свят на косвени отношения, богата среда от посредници, съвременното общество развива голям брой вещи и уреди,

но и идеални посредници, на свой ред и голям брой системи от ценности и идеологии, които могат да се избират както групово, така и индивидуално. На това съответстват увеличаващата се самостоятелност на отделния човек, възможността голям брой индивиди да бъдат субекти на обществоено действие. Което поражда и принципия проблем за отделния човек - как да се справи с постоянно отнасяне към общности с различен характер и идеология и как да включва мякната идентичност в своята собствена.

Едно е типологическото описание, а друго - ситуацията на реалните общества. Реалното общество е винаги по-слож-но. Разглеждано като поле за отношения, то се гради от отношения на индивиди с общности и на общности с общности, но и от един вид "лице в лице" ситуации. Тези ситуации клонят към това, да се подчиняват на еднакви правила и в традиционното, и в модерното общество. Традиционното семейство е затворено и йерархично, върховенството е на мъжка баща, жената е подчинена на мъжка, но в ситуации "лице в лице" тя може да се оказва напълно равна с него.

Реалните традиционни общества съчетават най-малко два регламента - на условия, при които отделните индивиди не могат да бъдат субекти на действие, и на условия, при които могат. Така че и при реалните съвременни общества принципът на свободния индивид не изключва ситуацията, в които индивидите отдават своята самостоятелност и субектност на представителите на групите, в които влизат. В този смисъл затвореното общество е налице и при съвременните условия на живот. Проблемът не е в това то да се отстрани, а да се ограничи изключителната му валидност и колкото се може повече субекти - независимо дали на отделни хора или на човешки групи - да достигат до некризисно преминаване от ситуацията на затвореност към ситуацията на отвореност.

Факторите на съзнанието, които пречат за реализиране на отворено общество

Тази практика не се гарантира само от външната орга-

низация на живота. Отвореното съществуване предполага усвояването на правилата на тази организация и затова налага сложна и гъвкава система на непрекъснато образоване на индивида. Но има и вътрешни обстоятелства, които спомогват или пречат за реализирането на отворено съществуване. Имам предвид личния представен опит на отделните хора и групи. Именно в този пункт възникват сериозните конфликти с външните условия и правила, тъй като вътрешният свят на човека и идеологиите на човешките групи са силно консервативни и подчинени на традиционни стереотипи. Ommyk и голямата нужда те да се обсъждат и се разглеждат в контекста на проекта за отворено общество.

Особено първенство между тези идеи имат стереотипните представи за индивид и общество. Имам предвид действащите в европейската среда романтически представи за човека като прекалено затворена структура и за обществото като нещо външно и враждебно, което му противостояи. Тези представи черпят сила както от собствената си житейска убедителност, така и от валидността, осигурена им от европейската културна традиция. Като един вид несъзнаното те играят възприраща роля при усвояването на нов опит не само за отделната личност, но за човешките групи. Ommyk и присъствието им в колективните идеологии, разбира се, и в науките, поколкото те също са един вид идеологически езици.

Популярният вид на психоанализата е един от добритите примери. Като следва романтическата идея за затворения в себе си човешки индивид със сложен вътрешен свят, намаляващ се в конфликт с външната среда на съществуване, психоанализата оцветява тази идея съвременно - снабдява всички хора с дълбината на несъзнаното и на тази основа с възможността да имат своя история. Това е голямото ѝ постижение. Въпросът е дали дълбината и вътрешното усложнение на индивида са само нещо реално, или трябва да се разбираат и като образ на усложнената външна среда, в която живее съвременният човек. Ако това е така, този образ не

би трябвало само да отделя човека от човешката среѓа, а напротив, да му служи и като един вид инструмент за вклочване в нея. За да става това, собствената вътрешна сложност би трябвало да се осъзнава и овладява.

На пръв поглед именно такава е грижата на психоаналитичната практика - отърването на пациента от ранните травми, образуващи митическите първосъбития на личната история. Същевременно психоаналитичното разбиране за характера на личността остава затворено. Човешкият индивид се мисли фатално предопределен от изключителните събития, станали в неговото детство. От свързвашата ги семейна фабула се очаква да определя твърдо бъдещите участия на пациента в други истории. Така или иначе, миналото и дълбината на собственото несъзнато му пречат да разбира външната среѓа на съществуването и да се вклочва в равнинната авантюра на участия в разнообразни "лице в лице" ситуации или групови акции, свързани с поемането на различни роли.

Разбира се, други видове психология, както и съвременна социология, се занимават с тази равнинна авантюра. Въпросът е, че все още предстои, особено в практически план, да се свържат вътрешната сложност на човешкото същество и сложността на съвременното външно съществуване. Все още не се експлоатира достатъчно това, че двете страни се намират в обмяна и отношение на съмълкуване и всяка предлага знаци и метафори за разбирането на другата.

Отвореното разбиране за личност - гъвкавата идентичност

За да бъде овладяна тази обмяна, възгледът за човешката личност трябва да се освободи от затворения си характер, между другото и от популярния психоаналитичен възглед, че митичната семейна травма е нещо абсолютно реално. Както всичко друго, и собствената история може да се разбира затворено и отворено - като веднъж завинаги добре композирана фабула според определението на Аристотел в

"Поетика", или като свободен низ от случвания, от които личността автор е в състояние да съставя различни истории, способстващи за включването в разнообразни житейски ситуации.

Същото се отнася и до отношенията със сложния външен свят. При съвременните условия на живот от денния човек влиза в разнообразни "лице в лице" ситуации и участва в дейността на много реални и идеални групи и общности. Оттук и едно от основните определения на съвременното отворено общество - то се изразява в сложна система от отношения с всякакви лица и видове групи. Участието в тях е проблем за индивидуалното съзнание, независимо че то протича обикновено косвено - не се общува с реални лица и групи, а се усвояват истории и идеологии, които означават разни форми на колективна принадлежност. Проблемът е как и в каква степен човек спомня от тях своята собствена идентичност. Дали изобщо ги спомня, или се отдава на една от тях, която осъзнава, а останалите си участия превръща в един вид несъзнато, което обикновено е в конфликт с приемата основна принадлежност?

Паралелът с разбирането на себе си е очевиден. Има голямо подобие между това, човек да е привързан към определена вътрешна история с търди първосъбития и да отхвърля многообразието на всички останали случвания, и онова, да е приел една колективна принадлежност като решаваща за идентичността си, да отхвърля всички останали и един вид да не знае за тях. Тези два вида съзнание са препятстващ фактор за развитие на формите на отвореното съществуване. Препятствието се усилва още повече от това, че двата вида съзнание се поддържат едно друго и обменят енергии си.

Това, дали поради осъзната постановка на своята идентичност личността е с добра валентност и се включва лесно в различни "лице в лице" ситуации и групови акции, не е без отношение към способността ѝ да разбира личната си история сложно и отворено. В условията на съвременно-

то съществуване човекът би трябвало да се опира на отвореното разбиране на себе си и да го превръща в модел за отношенията си със сложната, преплетена мрежа от групи и общности. Но също и обратното - неконфликтните многообразни участия в тази мрежа биха могли да му служат като модел за отвореното разбиране на себе си.

Едната страна на този двоен проблем е въпросът как да постъпва човек, за да не митологизира своята биография, да не я свежда до митическа история, кръжаща около едно изключително събитие, свръхпределящо и затварящо личността му.

Разбира се, събитието се определя и външно. Това един баща да е изнасилил дъщеря си, е дълбока траuma, която може да прерасне в твърда история, да затвори личността на момичето и да блокира отношенията му с външния свят. Поради невъзможността за свободно символно отношение между траумата и образите, които я съпровождат, това блокиране се изразява, между другото, в понижена способност за разбиране. До същото може да доведе несъмнено и нещо, което не се е случило действително.

Така че задачата кръжи около раз��ването на здравата символична връзка между реално случилото се или измисленото, че се е случило, и митическата история. Целта е да се разбере, че случилото се не изльчва основното значение на личната история, а е само първоначален подтик за образуването ѝ, че тя е по-отворена по смисъл, отколкото изглежда, и има по-богато съдържание от събитието, което е предизвикало образуването ѝ.

Другата страна на този двоен проблем е как да поддържаме в съзнанието си принадлежността към многото различни общности, в които ни вплита съвременната сложна среда. Ако отвореното общество е именно тази среда, която се проявява и в един вид осигурена за голем брой индивиди реална и идеална подвижност, осигурено свободно движение в реалното човешко пространство, но и възможност за избор на едни или други идеологии и истории, паралелният

проблем на преодоляването на затворената лична история и отърваването от простия психоаналитичен модус би бил как човек да не се погдава на простото отнасяне към една изключителна общност.

Няма съмнение, лесно е да кажа: "Аз съм българин" и да остана в това определение. Няма значение дали постоянно го повтарям или постоянно се гразя от различни неща, които унижават моята българска принадлежност. Ако се отгам некритично на тази принадлежност, която сега е малоценна и защото действително е такава, мога да изпадна в комплекс, подобен на човек, претърпял или мислещ си, че е претърпял нещо лошо в своето семейство. И в двата случая някой се отдава на леснотията и може би на удоволствието от изключителната принадлежност към една общност (българския народ и собственото семейство), на нейната история и идеология.

Разбира се, реално никой не е отгаден постоянно само на една принадлежност. Въпросът е как мисли за себе си и как преживява своите принадлежности - дали просто, като ги свежда до една изключителна, или по-сложно, като пази бряг им и постоянно ги пренарежда с оглед на променящите се външни условия. Това не е лесно и именно поради тази причина има толкова хора, отгадени категорично на една принадлежност. Човек лесно става в съзнанието си не само българин или французин, но и професор, лекар или културолог по природа, не в никакво отношение, а винаги и във всичко.

Колкото и усвоимо и резултатът на обучение и култура да е, поне засега това зависи предимно от личността и е една от проявите на духовната свобода. Човек и вътрешно е изправен пред избора на затвореното или отвореното съществуване. Отвореното съществуване в личен план е начин на сложно и постоянно променящо се определяне на себе си, което води до легко изключване и включване в много видове и голем брой групови акции и "лице в лице" ситуации. По друг начин можем да наречем това променящо се определяне на себе си: гъвкава идентичност или модулна индивидуалност. В иде-

алния си вид тя би ни предпазвала от изпадане във фундаментална принадлежност дори към своя пол или към вида човек.

Нима човекът, който живее с куче и го ценя повече от близките си, не се отнася по чувство към една по-широва принадлежност, отколкото е човешката група? Нима в определен момент не поставя под въпрос привидното природно, дос tatъчно идеологически натоварено твърдение, че човекът е по-висше същество? Разбира се, тъкмо защото е гъвкава, подобна идентичност не би водила до крайни твърди положения, а би се изразявала в способност за временно критично настройване към едни или други фундаменти на човешкото съществуване.

Не бива да прокарваме демаркационна линия между отделния човек и груповите субекти. Гъвкавата идентичност е проблем и за човешката група. Идеологията на индивидуалната идентичност с личните истории, които развива, не се различава крайно от груповите идеологии и развираните от тях истории. Те са изложени по подобен начин на опасността да придобият затворен и изключителен характер. Също като отделния човек, и човешките групи с твърда идентификация са в състояние да преъвратят определена идеология в нещо тоално. Класическият случай е комунистическата идеология.

Същото се случва и с неидеологичен дискурс като теорията на пазарната икономика. Нерядко и тя се идеологизира и служи като средство за твърдото идентифициране на определена замваряща се група. Още по-често това се случва с противоположната по дух социално-демократическа платформа. Въпросът е подобни дискурси да се използват като инструменти за действие, които да се регулат и сменят в зависимост от променящите се обстоятелства, а не да се превръщат в агенти на бранещата се срещу променящата се реалност твърда идентичност на определен човешки колектив.

Изглежда евва тогава, когато едно общество разполага с голям брой индивиди и човешки групи, чиито живот протича на принципа на гъвкавата идентичност, бихме могли да твърдим, че отвореното общество се осъществява ре-

ално. Но понеже, като всяко общество, и отвореното е резултат от срещата на определени външни условия на живот с дискутираниите вътрешни механизми на нагласа и разбиране, а тази среща е все така нещо утопично, може би трябва да приемем, че отвореното общество е по-скоро процесът на безкрайното приближаване към тази утопична хармония на външните и вътрешните обстоятелства, определящи човешкото съществуване.

При съвременните условия на живот едн човек преодолява бързо разстояния, минава леко от една в друга среда, говори различни езици. На все повече хора се налага да преминават от териториите на своето към тези на чуждото. Но въпросът не е само в наличието на външни условия, които способстват и предполагат това движение. Самото движение може да се извърши формално и на свой ред външните обстоятелства да предизвикват вътрешни кризи. Обществото би било по-действително отворено, ако индивидите и човешките групи ползват не само формално правото си на движение в отворения и все по-отварящ се човешки свят, но стават подвижни и в идеалния вътрешен план, ако развитата гъвкава идентичност им помага да преминават неконфликтно от едни към други бързки и идеологии.

Това не би означавало да нямаме ясна и проста биография или човешките групи да не се отдават на удоволствието на определяща ги история, нито да нямаме любим човек, животно или предмет. Би означавало, когато е необходимо, да можем да напускаме простата биография в името на по-отворени разкази за едно себе си с друго измерение. Би означавало привързаността към определена вещ да не ни пречи да разбираме посредническата функция на толкова други предмети. На свой ред отвореното съществуване не би означавало да не сме патриоти и да не изпитваме привързаност към родината си. Но тази привързаност не би трябвало да води до опростяване на родната история и подценяване на това, което сме. В някои случаи силното чувство може да се отдава на подобна яснота, но е добре то да се регува с по-кромки

емоции, които подготвят разбирането на родното като сложно и противоречиво, като нещо негативно определено, което се развива и зависи от собственото ни участие.

Така или иначе, отвореното съществуване не се изразява в монотонно повтаряне на едно и също нещо, а е дискурс от разнообразни и разнообразно свързващи се моменти за различна нагласа към света. Вътрешната гъвкавост и сложност на индивида и човешката група, които се опират на себе си за разбирането на външното разнообразие, би трябвало да получат изражение в този, така га се каже, мек дискурс на съществуването, готов да се променя, за да поддържа контекста с променящата се реалност.

Така или иначе, изгубих рационалния тон и се увлякох в перформатива на печеленето на привърженици за идеята на отвореното общество. **

** В текста се позовавам на А. Бергсон. *Двета източника на морала и религията*. С. 1993, прев. от фр.; Ж.-Ф. Лиотар. *Времето днес* - прев. от англ., в кн.: За името и за превода. С., 1996.; К. Попър. *Отвореното общество и неговите блага*. Том I-II. Прев от англ. С., 1993-1995. Сорос за Сорос. *Да изпревариш събитията*. С., 1996, прев. от англ.; Д. Сорос. *Теория на рефлексивността*. С., 1995, прев. от англ.; Д. Сорос. *В преосъслияне на отвореното общество*. С., 1997, прев. от англ. на пълния вариант на статия, публикувана в "Гардиан", "Ди Ъайм", "Дер Шандарт" и "Атлантик Мънтли"; Д. Сорос. *Гаранции за демокрация*. С., 1992, прев. от англ.

ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ И ДИСЦИПЛИНАТА НА ИДЕНТИФИЦИРАНЕТО *

Личностната структура и висшето образование са две теми, които предстои да свържат в този текст. Въпросът е дали съвременното образование, и особено висшето образование, допринася за формирането на личността като гъвкава структура, пригодна за участие в променящата се съвременна реалност.

Висшето образование може да се определи като подготовкa на човешката личност за пълноценno разбиране на себе си, другите и света. Това разбиране не е безпрепятствено усвоима рационална техника, а и нещо консервативно, наследено от културната традиция. Но университетът, институцията носител на съвременното висше образование, е възникнал не другаде, а в Европа. Оттук и първият въпрос, който се повдига в тази връзка - за характера на разбирането в европейската културна среда.

Европейският тип разбиране и семиотиката

Доколкото може да се определя еднозначно, европей-

* Текстът е публикуван в Б. Богданов. *Промяната в живота и текста*, и.с., стр. 152-170.

ският тип разбиране ни се представя като рационална процедура с превес на различаването и диференцирането пред интегрирането. Особен краен израз на този тип откриваме в съвременната семиотика. Макар и да вържи да изглежда чисто научна дисциплина, семиотиката следва определена културна константа, която, струва ми се, не произтича пряко от нейния проект. Можем да я наречем условно дисциплина на съзнателно изпълнявани различавания.

Добър пример са базовите различавания, които се правят в изследователската линия на Coclop. Първото е между външната и вътрешната страна на знака, между плановете на означаващото и означаваното. По-нататък се различава областта на знака от онова, което се обозначава чрез него. На свой ред се осъзнава обозначеното като реално съществуващ и като идеален предмет. Но и идеалният предмет не е едносъставен. Макар да се проявява основно в културно "прегадени" идеи, в него се намесват и представи, произведени от индивидуалния интерпретатор, които също могат да бъдат предмет на търсене и различаване. Семиотичният подход опира и до отделяне на обозначаването на действителни предмети (реални или идеални) от проектирането на възможни, но все още несъществуващи.

Именно това прави от семиотиката своеобразна етика на научния език и изобщо на говоренето - импулсираното осъзнаване на възможните страни на един обсъждан предмет. Понеже да се говори за нещо съществуващо почти винаги означава да се желае и да се проектира съществуването му, осъзнаването, отделянето на "дозите" на реално съществуващото, желаното и проектираното при обсъждането на един предмет, е важна стъпка към морала на всяко словесно поведение. Що се отнася до другата важна стъпка - това, да не се натурализират различаванията и говорещият да се връща към ситуацията на неразличеност, да интегрира вече диференцираното към някаква цялост, не съм сигурен, че семиотичната методика подтиква и към това.

В съответствие с нормите на европейската научност

подходите от семиотичен тип насочват повече към различаването, оставяйки интегрирането за извъннаучни области като изкуството и религията например. Но въпросът е, че в предметите, към които се подхожда семиотично, са налице не само белезите на отделното, но и на неотделното. Плановете на изражението и съдържанието в знака не са напълно отделими. Външното, средството за означаване, винаги мъкне някакво означаемо и вътрешното, означаемото, винаги е заплашено да се превърне в означаващо на друго означаемо. На свой ред знаците не съществуват сами по себе си, а непрекъснато се преобразуват и взаимодействват с други знаци.

Оттук следват две необходимости: 1) знаците да се наблюдават в хода на определен семиозис; 2) след постигането на едно или друго означаване означеното да се интегрира към целостта, от която е било откъснато с оглед на наблюдението. Означаваните предмети съществуват и в смисъл че семиосизът ги поражда. В този смисъл европейското, но поначало и човешкото разбиране, са изправени пред трудност, която не се преодолява с лично осъзнаване и усъвършенстване на ползванието на средствата за изразяване. Не съществува идеална реч или мъдро поведение, които осигуряват двата хода - на различаване и върщане към ситуацията на неразличност, независимо от гениалните проекти в тази насока, като диалога на Платон.

Две развития в тази насока се откриват и в полето на семиотиката. От една страна, по линията на подхода на Сокол се достига до идеята, че човешката реалност е набор от гипкурси, от режими на говорене и държане. От което следва, че възможният гъвкав подход за по-адекватно разбиране би се изразявал в осъзнато променяне, съчетаване и допълване на повече режими на означаване. Но тази гъвкавост деградира до игра на безкраен избор на гледни точки, ако разбиращият изповядва традиционното европейско схващане на себе си - като идеална затворена гледна точка, противопоставена на разбирания обект. Съвременната европейска интелектуалност продължава да се развива по този знак.

Съществува и втора семиотична постановка за разбирането. Тя се изразява в схващането, че разбиращият субект зависи от разбираните обекти и е нещо отворено, променимо и постоянно правено. Това схващане се застъпва в традицията на Пърс, в която, като се питаат за ролята на интерпретатора в семиозиса, изследователите разглеждат субекта на интерпретацията в постоянната му обмяна с културната среда.

Съвременното разбиране за структурата на личността

Ако човешката реалност в съвременните условия на живот се разбира като сложен набор от гликурси и ако разбиращата я човешка личност се намира в постоянен обмен с нея, от това следва и усложняването на самия разбиращ, на неговата "*аз-ова*" структура. Големият прогрес би бил, ако тя се схваща като начин на постоянно нагласявашо се към променящата се реалност означаване на "себе си". Като казват променяща се, имам предвид ще неща - действителната промяна на човешката среда, но и променящото се знание и образ на света за индивида. При този начин на мислене човешкият "аз" се оказва в по-ниска степен нещо дадено, и в по-висока - нещо правено и ставащо.

Това правене е толкова лична, колкото и общностна дейност. Вътрешният ни "текст" се занимава с правенето на нашия "аз", като се опира на модели, предоставени му от културната среда. Така че, като произвеждаме собственото си "аз", поддържаме и азовата норма на средата, в която живеем.

Тази връзка затруднява и двете страни. За отделния човек проблемът е в постигането на такова ползване на нормите на средата, което същевременно допуска измъкване от тях с оглед на гарантирането на своята уникалност. На свой ред културната среда, поколкото може да се разглежда по този начин, опира до противоречивата задача да помиска "шумовете", които се произвеждат при правенето на толкова "аз-ове", да пази нормите си, но, от друга страна, да приема в никаква степен тези шумове и да ги използва за промяна на

своята нормативност, което ще рече - и на самата себе си.

Като един вид означаване на "себе си" аз-овата дейност включва разнообразни различавания и свързвания. В техния ход особено важен момент е свързването на гледните точки на "аз" и "той". Става дума за осъществяване на преход от празния субект на "аз-а" за мислене и изтърпяване към по-пълния субект на "той", свързан с общности от подобни нему, които му придават определени предикати и по този начин го изпълват със съдържание. Областта на "той" е многовидова. Аз съм човек, мъж, на определена възраст, баща, европеец, българин, преподавател. Не бих могъл да изброя коректно всичките си предикати и съответно много-то класове от "той", към които се отнасям. Една част от тях е налице във всички човешки среди, друга се определя от модерното време. Във всеки случай съвременната европейска среда дава възможност за участие в разни видове "той" не само на естествени, но и на временни, работни и идеални общности. Това е едно от основните проявления на европейската съвременност.

Семиотичният проблем е как тези "той" означават момето "аз" и как се съотнасят в структурата на моята аз-овоост предикатите, придавани ми от техните класове, в какво отношение попадат едни към други чертите на човека, мъжа и българина в мене. По-нататък дали ги чувствам и разбирам като природни гадености и в този смисъл като нещо винаги налично, или така възприемам само някои от тях, докато други третирам като временни и относителни? Може би аз възприемам безотносително принадлежността си към класа човек и мъж, докато други схващат по този начин и народността си, че и принадлежността си към гаден спорчен клуб. Но дали първото е по-оправдано от второто? Да не би, като отнасям себе си твърдо към клас на хората, да не чувствам принадлежността си към клас на висшите бозайници по същия начин, както други разбирам българската си принадлежност като природа, но нехаят за своята отнесеност към широкия клас на хората?

Във всеки случай от преобразуването на "аз" в "той" се поражда колективната идентичност, която не само придава съдържание на моето "аз", но и удостоверява, че не се различавам от другите. Поражда се гледната точка на "ние". Тази гледна точка се проявява съзнато, но може да е потопена и в несъзнатото. Що се отнася до сферата на съзнаването, проблемът е как градя собствената си идентичност от различните колективни идентичности, дали я градя постоянно от повече принадлежности или предпочитам спряното ригидно "аз", което съвпада точно с определена колективна идентичност, с определено "ние", възприемано от мене като твърда природа и същност. Дали това "ние" в мене, получило енергията си от срещата на "той", носител на определени качества, и на безкачествената субектност на "аз", е бойко самосъзнание, което прикрива и потиска останалите ми принадлежности, или е отворено към други "ние" в хода на моето променливо, винаги ставащо и сега означавано "аз"?

Силно впечатление прави лекотата, с която много хора са склонни да се прислоняват към дадено "ние" по време на разговор. Такъв е случаят, когато се обсъжда отношенияето България - Европа. Разбирано просто и определено като ма-лоцененностно, нашето, българското, ме заставя да се чувствам ма-лоцененностен, независимо че не съм. От друга страна, отделеното от мене съръхцененностно европейско става твърдо "те", което безапелативно ме изключва, независимо че Европа за мене не е само "те", но и "ние". Така става, когато разговаряме или сме отпуснати в немартиния вътрешен текст на личната или колективната депресия. Иначе в мрежата на обичайните всекидневни действия сме с по-гъвкава лична идентичност и не се случва често да изпадаме в твърдите "ние", появяващи се при разговор.

Така че първият проблем на съвременната аз-ова действност е осъзнаването на сложното отношение на различните принадлежности, които се преплитат в структурата на "аз-а" и негопускането тази сложност да бъде отгласната от съзнанието в пораждащото проблеми несъзнатото, поти-

скано от някоя предпочетена изключителна принадлежност. Двете крайни реализации са цялостност на личността от затворен тип, при която съзнателната сфера се свежда до твърда роля, противопоставена на масивното несъзнателно от негопуснатите в съзнанието други роли, или цялостност на личността от отворен тип, която се изразява в гъвкава ролевост, в постоярен обмен между съзнателното и несъзнателното и осигуряване по този начин на приспособимост към различни жизнени ситуации в променящите се условия на живот.

Структурирането на личността не се изчерпва с проблема да се осъзнава разнообразието от принадлежности, което да се преобразува в гъвкава аз-ова структура. Съвременният индивид има и своя лична история. Най-вече опира се на нея, той придобива "самост", особено вътрешно лице, отличаващо го от другите и осигуряващо му уникалност. Но и тук възниква подобен проблем - от какви събития е съставена тази история, дали съзнанието удържа разнообразието от действителни случвания, връзки и преходи в собствения живот или я опростява до определени символи, които гарантират целостта на личността само до равнището на стереотипа. Личните истории са винаги различни, но, така или иначе, те се разполагат между полюсите на монотонността и полифонията, между вялата стереотипна и сложната подвижна самост.

Във втория случай, както и по-горе при скритата прероръка личността да се формира от колкото се може повече колективни принадлежности, очевидно става дума за идеални положения, а не за реалния човек, който естествено е склонен да се отърва от многообразието, да предпочита простата принадлежност към определено "ние" и културно фиксираната стереотипна биография. Независимо от големите различия, тази склонност е налице дотам, че бихме я нарекли присъща на човешката природа.

Човешката природа обаче е нещо променливо, намиращо се в постоянна обмяна с човешката среда. А средата,

особено съвременната, се променя по-бързо от физическата и менталната форма на човека. Така се достига до неравновесието човешкият свят да бъде по-сложен от идеите и представите, които има за него редовото човешко същество. Това положение се коригира в известна степен, тъй като, бидејќи комплексна мрежа от гискорси и поведения, съвременната човешка среда предлага на отделния човек примамливи ползвания, а с това и особени лични идентификации, които го заставят да има на практика по-сложно реагиращо "аз", отколкото му позволяват стереотипите на традиционната култура или собственият осъзнат опум.

Тази картина на несъзнаващия индивид и поправящата го среда внушава оптимизъм, който не е съвсем основателен. Положителният ефект не е гарантиран от обикновения контакт на опростявашите реалността индивиди с усложнения човешки свят. Усложняването може да избръзва, какъвто е случаят в съвременна Европа, може да става враждебно и чуждо на човека. Приемането му зависи от обмяната между променящата се човешка среда и ставащата все по-гъвкава човешка личност.

Същевременно не бива да се забравя, че реално съществуват личностите, а не принципът за личност. Човешката среда се усложнява именно за да се гарантира разнообразието от самостоятелни акции, достъпни за все по-голям брой индивиди. За да се ползва и развива и да не се превръща в тегоба, усложняващата се среда на човека предполага не само вътрешното усложняване на аз-овата структура, нарастването на обема на съзнатото в нея, но и реализирането на това за все по-голям брой индивиди. Може би няма нищо по-сложно в съвременния свят от този процес на нарастване на количеството индивиди с гъвкава аз-ова структура.

Въпросът е в каква степен това се самоосъществява, в каква е обществено управляемо и в каква зависи от усилието на всеки човек.

На пръв поглед демократичното общество съществуване стимулира оформянето на ставащо и винаги пра-

вено "аз" у голям брой индивиди, улеснява постигането до нагласата, че човешката реалност не е само заденост, но и нещо зависимо от личната воля. Но именно в тези условия на гарантирана свобода и подвижност съвременният индивид не може да бъде заставен да предпочете гъвкавата пред твърдата лична идентичност. Свободата му се изразява и в това, да може да съществува отвързано и отстранено, между другото, и в никакво поддържано без промяна минало. Съвременната европейска среда се проявява в разнообразие от избори и поведения, поради което, като се оказват в различна позиция, индивидите не зависят тотално от примамките на усложняващата се среда и не могат да бъдат ефективно управлявани от обществени проекти, които не отчитат свободата им. В този смисъл постигането на идентификационния механизъм за гъвкаво означаване на "себе си" в съвременните условия на живот е толкова проблем на обществена организация, колкото и на осъзнаното насочване на собствената аз-ова дейност.

Формите на образование

Ако личното идентифициране е комплекс от навици, емоционални реакции и умения за нагласа на индивида към света, ясно е, че формите на образование не са без отношение към този комплекс. Училището и университетът са модели за човешка среда. Затова е естествено пребиваващият в тях да придобива определени навици за свързване и отделяне на себе си, а оттук и за правене на своето "аз".

Поради принципното си разнообразие и отвореност към миналото съвременността пази масива на традиционното образование, а с него и традиционното разбиране за отношение между личност и среда. Като казвам традиционно образование, имам предвид най-вече твърдо зададената форма на началното и средното училище, която ми се струва все още силна, особено у нас в България. Общуването в тази среда следва модела на властта и юерархичния ред в семейството. Пример за това е учебният клас. В затвореното му

пространство учителят, носител на знанието, е противопоставен на масата на учениците, които той разполага в един вид йерархия посредством категоризиращи оценки. Оценяването става винаги отвън и оценяваните се състезават за йерархическото си издигане. В крайна степен всичко зависи от учителя. В най-добрия случай той закрия слабите, ограничава силните и поддържа равенството в ученическата общност. Така или иначе се следва моделът на замворената семейна среда. Истинското равенство се постига в празничния игров хаос на преобръщането на реда и йерархията.

Това, че традиционното училище следва модела на семейството, а оттук и на замвореното общество, не бива да се тълкува само отрицателно. Поне първоначално подрасмвящите имат нужда от формата на състезаване за майчината топлота и на ограничаване от башният авторитет. Въпросът е дали принципите на това общуване се поставят под въпрос и се преобразуват в други принципи или се остава при тях. Защото видовете на този модел за свят като семеен, училищен или казармен живот лесно се погдават на идеализиране и стават агенти за регресия към детството.

За това допринася и образователната философия на традиционното училище, насочена повече към интелектуалното, отколкото към социалното оформяне на подрасмвящите. Социалното се разбира най-много като набор от умения за вреждане в съществуващата среда. Училищното знание обслужва не толкова това, колкото снабдява с разсъдъчни аргументи за пасивното приемане на света като рег и материя за послушно изучаване. Обичайните резултат от този тип обучение е атомизирането. Без социални умения малките хора развиват свръхактивно или свръхпасивно отношение към живота. Съобразно естествените си наклонности те се разделят на упражняващи насилие водачи и търпящи подчинени, на личности с предимно хипоманиакална или депресивна наклонност. Но и едните, и другите в еднаква степен прехърлят на реалността и останалите хора вътрешните си проблеми.

Поради по-високата степен на избор и на осъзнаното участие, както и поради по-сложната си организация, висшето образование би трябвало да е с по-висок принос за изграждането на обсъжданата гъвкава идентичност. Като казвам висше образование, имам предвид учебното съдържание, системата и формите на обучение, но и останалите начини на общуване в границите на университетската институция, които често имат трайно въздействие върху формиращата се личност на студента. Колкото и да са разнообразни, съвременните форми на висше образование и университетска организация се разполагат между полюсите на зависимия от държавата "гимназиален" университет и на независимото от държавата маргинално висше учебно заведение.

Макар и зададен в някои от университетските форми на Средновековието, институционализираният държавен университет се оформя сравнително късно - в условията на съвременната национална държава. Моделът му е проявен ясно в немския хуманистарен университет, въплътил идеалите на големите немски умове от началото на миналия век. Този университет става траен образец за подражание поради постиженията си в областта на хуманистарното знание, на филологията, философията и историята, но и поради грижата за личността на студентите. Конкретната му задача е подготвянето на висши държавни служители, но и пошироко - на духовния елит на нацията.

Този елит е консервативна стихия, пазител на трайното и извънвременното. Оттук и изискването елитарно образованият да борави с принципи с висока абстрактност или поне да владее мисловната техника за достигане до същността на нещата. Основното задължение да се разбират същности механично означава образованият да се подчинява на даденостите в света. Знанието и личността са като гвеме страни на монета.

Знанието е насочено към трайния ред на нещата, а личността се схваща като идеална самост, противопоставена на света и затова колебаеща се между полюсите на екстаза

и горчичината. Не виждам значителна разлика в постановките на училището и на този университет, което ми дава и основание да го нарека гимназиален.

Интересно е, че гимназиалните елементи се усилват в другата форма на висше образование, развита се по-късно през 19-и век също в Германия - немското политехническо училище. Създадено с оглед на точните науки, освободено от абстрактния модел за духовност и по-актуално насочено, то-ва училище изоставя демократичните форми на общуване, които компенсираат на практика абстрактната жизнена постановка на немския хуманитарен университет. Политехническото училище се организира съвсем затворено и йерархично. Именно то бива заето от съветската система за висше образование, в чиято среда затвореният му характер се усилва допълнително. При заемането си в България след Втората световна война гимназиалното съветско висше училище приема абстрактната духовност, придобита от Софийския университет при основаването му в края на минаващия век от образеца на немския хуманитарен университет.

При срещата с калъпа на съветското училище поради оставащото подобие с немския хуманитарен университет гимназиалната нагласа в общата ориентация на българския държавен университет придобива изключителна устойчивост.

Тази нагласа е проявена и конкретно - в номенклатурата от специалности и начина за прием на студенти, в затворените в себе си факултети и камегри, в йерархията от подчинени звена и централизирано управление, чийто нереалистичен ред се компенсира от вътрешен хаос и неефективност при провеждането на инициативи. Картината на монотонното аудиторно общуване с пасивна слушателска страна и камегра амвон, от която се вестяват истини, е също проявление на тази форма. Правилото е слушащите да бъдат маса, а не организирана група, защото знанието се дава, а не става в хода на обучаването. Както и преподаващият зависи само от обстоятелства, които са външни на събитията в аудиторията. Този ред обуславя студентите

га са отделени от преподавателите, както и преподавателите да са подчинени на строг ред за издигане в ранг. Пасивността на университетското общуване откъсва гимназиалния университет от променящата се реалност. На свой ред това става и с науката, поради което за разбирането ѝ се налага тя да се отделя от образоването и да се затваря в изследователски институти.

Тази нагласа на българския държавен университет е изражение на философия с определени представи за ред и поведение, за знание и свят. Редът е преди всичко йерархична класификация, а знанието - познаване и приемане на обективности. Оттук следва и съвпадането, че общественото поведение се изчерпва от уменията за вреждане в клетките на човешката среда. Доколкото в света има промяна или се открива нещо ново, то се разбира като нарушаване на установения ред или се въвежда като правило в шизоидно противоречие с реда. Както овладяването на реалността означава разбиране на съществуващите класификации - проявени в синхронна или диахронна форма, така и науката, установено множество от знания, предполага всеки да влезе в коригора на едно от тях и да се идентифицира с него. Този тип университет поддържа в организацията и философията си представата за човешката среда като номенклатура и йерархия, която закриля държавни служители.

С простото си йерархично устройство и принципната си откъснатост от развиващата се реалност гимназиалният държавен университет е постоянно изложен на тенденцията да реализира като образователен идеал ценностита на затвореното общество. Те евва ли биха се утвърждавали толкова лесно, ако не бяха в унисон с традиционния начин на градене на "аз-а", поддържан в тази институция. Гимназиалният университет прави не друго, а един вид пълни считаното за празно "аз" на обучавания, като го отнася към предикатите на ясни класове. Това са най-вече номенклатурните трайни специалности и следващите от тях професии и категории, разположени във вертикален ред. Градената от

ясни принадлежности личността на студента се насочва към уважаване на номенклатурата и в крайна степен към пазене на реда. И отделният студент, и самият университет трудно предполагат разреждането, промяната и разсейните, усложняващи визията за себе си и за света принадлежности.

Тази картина е пресилена. Става дума за определена форма на висше образование, а не за действителни университети. Картината е пресилена и поради това, че подобни предмети се обсъждат трудно в "чистия" си вид. Обсъждащият има конкретна позиция. И аз в случая използвам обсъждането, за да убедя себе си и другите в неефективността на българския сържавен университет. Реалността и желанието непременно се преплитат. Задачата е желаното да бъде в някаква степен отделено от действително съществуващото, а още по-добре и сведено до проекти.

Що се отнася до висшето учебно заведение с либерална форма, струва ми се, че трябва да потърсим наченките му в корпоративната структура на определени средновековни университети. В постоянна борба с някаква външна власт и вътрешно противопоставяне на организирани групи без ясни граници, маргинални и с равнинна стихия, тези университети са култивирали разнообразно, колебаещо се в предметите си знание, и са представлявали неустойчива мрежа от среди за живеене заедно в разнообразието на групи и взаимодействия. Целта е била размита - студентите са се подготвяли за упражняването на основните средновековни професии, но са изпитвали и удоволствие от общуването сега в рамките на университетската среда, едно маргинално общество, което в "карнавала" на подвижната университетска корпоративност подлага на изпитание юерархията на средновековния обществен ред. Парадоксът е, че такъв характер са имали по-скоро университетите под юрисдикцията на духовната власт. Подчинените на светски власти университети на онова време са се поддавали по-лесно на замваряне, юерархизиране и униформено опростяване на реда.

Либералната жизнена позиция на средновековните уни-

Верситети изглежда има едно-единствено по-цялостно продължение - английският колеж от туната на тези в Оксфорд и Кеймбридж. Този модел на университетско общуване се разпространява в Съединените щати. Разбира се, там той не остава чист. Съвременните американски университети представляват на практика различни степени на дифузия на гимназиална и либерална уредба. И все пак, гледано общо, либералното устройване има превес в американските висши училища.

Под влияние на характерното за американския живот демократично съчетаване на интересите на разнообразни общности университетите в САЩ придобиват вид на премислени сложни мрежи от звена с различни задачи и цели. Тази система на среди за включване, на сложна зависимост и същевременно свобода на избор, е проявена и външно - във връзката на университетите с обществото, в сложните преплитящи се отношения на самофинансиране и надзор от държавни, щатски и частни институции. На тази основа се развива нуждата да се проучва реалността - за да се осигурива финансиране, да се намира работа за завършващите студенти и да се гарантира приливът на кандидати. Системата на зависимост и обвързване на интереси изключва възможността студентите да нямат отношение към паричната стойност на своето обучение, а чрез нея - и към неговото качество.

Всичко това води до подвижност в учебните програми и методи на обучение. Американският университет е в състояние да създава нови професии и изобщо да участва в развитието на обществото. Отворен навън и вътрешно гъвкав, той се грижи за уравновесяването на функциите на реда и на промяната. Редът е налице, без това да е свързано с униформеност, опростеност на правилата или отпускаща сигурност. Качеството се охранява и с йерархия. Не е лесно да се влезе в десетката на най-добрите американски университети, което не пречи на съществуването на стотиците останали висши училища. Вертикалното познание на неща-

та постоянно се допълва с хоризонтално. Оттук и сложното, вариативно устройство. Налице е върховенство, но и демократично разделяне на финансовата власт от административната и от тази, която ръководи учебните и научните дела.

Американският университет продължава корпоративността на средновековния университет като място за общ живот в мрежа от общности. Отделният студент или преподавател знае и ползва правата си, но е опрян и на общност. В сложната мрежа на лични и общностни интереси студентът се обучава социално, учи се да участва в субектите на разни колективи. Разбира се, има емоции, крайности и провали. Но гори при наличието на някаква митология и нерефлектирани символи колективните принадлежности, възможностите за свързване са толкова много, че никаква университетска общност не развива лесно императива на тоталната принадлежност. Университетската социалност остава вариативна и игрова.

Този дух на рационалност без тотална идеология се поддържа и поради осигурените от университетския рег права на активност. Студентът заплаща, избира курсовете и преподавателите си, във висока степен сам съставя програмата си, може да променя посоката ѝ в различни степени, да прекъсва, да продължава в друго учебно заведение, да набира кредити не само с учене, но и с други дейности, може да участва в изследователски проекти. Общо взето, той не е отделен от преподавателя и не познава условностите на общуването в традиционните гимназиално устроени учебни заведения. Както отворените врати на аудиториите в американските университети не пречат да се влиза и излиза по време на занимания, така и преподавателската реч допуска да бъде прекъсвана. Университетският дискурс остава близък до всекидневната разговорност.

Естествено сведената до формули жизнена позиция на този университет е само обобщение, затова е и нещо в известна степен желано. Гимназиалната затвореност вероят-

но е налице в редица американски университети, особено в професионалните колежи. И сигурно духът, който опицвам, на много места е условност без съдържание - като нормативната американска ведрост, която често прикрива напрежнатостта и необщителността на отделните американци. И все пак либералното общуване в американските университети е проявено в конкретни актове, които не са без връзка с общата позитивна нагласа на участвашите в университетската дейност. Тя в немалка степен се дължи на това, че институционалната философия на американските университети поддържа образи за свят и за човешка личност, които са уравновесени идеите за обективност и промяна, а, от друга страна - за зависимост и за свобода.

Тази университетска философия внушава, че йерархията е необходима, но е условност, както и че равенството е естествено, но е отношение, което трябва да се поддържа. На свой ред университетското устройване, което следва от тази философия, поставя в работеща връзка разбирането, че разнообразната променяща се човешка среда зависи от активността на човека и че за да е пригоден за участие в нея, той трябва да е с гъвкава самоличност. Същевременно средата се променя и развива, защото самата човешка личност е неустойчива и подвижна. Американският университет съкаш утвърждава, че в света на мрежа от възможности се участва с удоволствие само ако участваният поддържа и прави разнобразието на своята личност. На тази основа и развитието се в модерното време мрежа от информационни средства има идеален образ в модела за свят, който предполага голямо множество от свободни променливи индивиди, отворени към променящата се разнообразна среда.

Каквито и да са колективните гледни точки, интересът и възможностите на индивида не се забравят от системата на това устройване на света. Оттук и неговият реалистичен, прагматичен, но и виталистичен уклон. Живеещето - ритъм между контакта с другото и изолиране с познатото, се разбира като колебаене между пребиваването

без промяна и удоволствието от включване. Субектът има път за промяна и навътре, и навън, но не е лишен и от традиционната възможност да се съхранява като един и същ и да изпитва удоволствие в идентичността на твърдите навици. Тази среда не пречи на самотника, който държи да оправя сам отношенията си със света, но предполага и разността от надхвърлянето на себе си в мрежата, предлагаша възможности за наддавания и промени на статуса.

Положителните нотки в казаното за институционалната философия на американския университет се хранят от желанието ми за промяна на нашия университет. Несъмнено се отдавам на утопичен курс. Но той е утопичен не само поради желанието за обнова. Всяка институционална философия е утопия спрямо неподатливата реалност. Както и формата на американското общество и неговата идеология са утопични спрямо американската действителност. Въпросът е в отношението между утопията на формата и измъквашата се реалност. То може да се изразява в обикновен разнобой. Но сведена до проекти, утопията може и да участва в ставащата реалност.

Без съмнение, разнобоят между утопията на институционалната философия и реалностите на деня в американския университет е по-слаб, отколкото между формата на живота и самия живот в американското общество. И в този смисъл университетите са нещо като реализирана утопия за общество, защото техните проекти се оствършват по-лесно, отколкото проекти на голямата човешка среда. Американските университети са клемки на експеримента по свеждането на менталното на утопията до рационална форма и реалност.

Между другите съзнати и несъзнати задачи на този експеримент е и грижата да се рационализира сложното съотнесяне на колективни и индивидуални интереси, което се налага от условията на живот в съвременния свят. Задачата има много съставки. Един от въпросите е как да се поставят в зависимост ставащата все по-разнообразна и подвижна чо-

вешка среща и многото видове все по-подвижни и променими човешки общиности. В това съотнасяне от делният човек не е само важна пресечна точка. Съотнасянето става за него и поради него. Светът е сложен и не може да не бъде такъв, защото е сложно самото човешко същество. Въпросът е в каква степен тази сложност съществува и трябва да се открива и в каква е нещо, поддавашо се на култивиране.

Развитият в институционалната философия на американския университет модел за култивиране на гъвкава човешка личност не гарантира сам по себе си, че този модел се реализира успешно в американските университети и че няма да се осъществи по-добре другаде. Както няма гаранция, че изработените в Западна Европа европейски идеали не могат да се реализират по-добре далече от европейските центрове. Преносимостта на човешкия опит би била между най-често ползваниите прояви на свободата, ако не продължаваше да ни пречи предразсъдът, че сме привързани строго към определена човешка среща. **

** За отношението на "аз" и "себе си" вж. Д. Х. Миш. *Разум, Аз Общество*. Плевен, 1997, прев. от англ. и Р. Ricoeur. *Soi-même comme un autre*. Р., 1990. По въпроса за идентичността Е. Ериксон. *Идентичност, младост и криза*. С., 1996, прев. от англ. Подобно различаване на колективна и индивидуална идентичност у Θ.Βεικός Εθνικισμός και εθνική ταυτότητα. Αθήνα. Термините "гъвкава идентичност" и "цялостност от отворен тип" са синоними на термина "модулен индивид" - вж. Ъ. Гелнер. *Условията на свободата* - Гражданското общество и неговите съперници. С., 1996, прев. от англ.

КЛАСИЧЕСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ В БЪЛГАРИЯ *

С понятието класическо образование се означава една вече гувековна традиция в изучаването на старогръцки и латински език, на историята и културата на древните елини и римляни. Формата и идеалите на това образование - училищно и университетско - са преминали у нас от Западна Европа, където, оформяйки се постепенно от Ренесанса насам, те са достигнали завършеност през 19-и век в институциите на университетската специалност класическа филология и т. нар. Класическа гимназия. Класическото образование в България има и друг по-дълбок източник, който чака нашето проникване в него, за да подкрепи и подсили западноевропейската традиция. Става дума за изучаването на старогръцки и латински език по българските земи в античността, за класическата образованост в Средновековна България и епохата на просвещението.

Гръцката колонизация по нашето Черноморско крайбрежие започва още през 7-и век пр. Хр. Многото гръцки надписи, открити по българските земи, особено надгробните епи-

* Текстът е публикуван в сп. *Пролетей*, 1, 1999.

грами показват високата образованост на своите създатели и косвено свидетелстват за доброто познаване и на гръцкия език, и на старогръцката литература в това ранно време. На много места има училища, несъмнено по-нататък в Одесос и по-късно в основания от Филип Македонски Пловдив се твори гръцка култура, за което говорят археологическите паметници - театри, мозайки и скулптурни творби. След влизането на българските земи в очертанията на Римската империя получава разпространение и латинският език, официален за країдунавските селища, където по всяка вероятност се отварят латински училища. За високото равнище на познаването на латински и римската литература осведомяват отново латинските надписи в нашите земи, между тях и немалко метрически.

Поради връзката на българските земи с Източната Римска империя, където гръцкият е официалният език, в късната античност не прекъсва традицията на изучаването на този език и на четенето на старогръцките автори. Известно на славяните и основаването на българската държава в края на 7-и век ограничава за известно време тази традиция. Писаните на гръцки първобългарски надписи са пряко свидетелство за общия упадък на гръцката образованост. С приемането на християнството във века на Борис се открива нова епоха за класическото образование и по-специално за усвояването на литературния гръцки и старогръцката литература. Борис изпраща в Константинопол млади любознателни българи, за да се подгответ за бъдеща духовна служба. Там в Магнаурската школа се подготвя и младият Симеон, за чиито знания в областта на гръцкия език и литература имаме сигурни свидетелства. В едно от писмата си до Симеон патриарх Николай Мистик казва: "Зная, че и ти любознателно предпочиташ книгите на гръбните." Големите деятели на тази епоха, както показват техните съчинения, познават в тънкости гръцкия език и литература. И "Шестоднеъ" на Йоан Екзарх, и "За букивите" на Черноризец Храбър ни откриват широкия регистър от сведения и оригинални гръцки

текстове, в които са се движили техните автори. А това не би било възможно без дългогодишна подготвка. Известното разсъждение на Йоан Екзарх за това, че при превод от гръцки на български е редно да се предава смисълът, а не думите, е израз на високия резултат от това образование, на способността да се отличава своеото от чуждото.

И все пак за състоянието на гръцкото образование в древността и Средновековието ние съдим косвено - по равнището на образоваността. Античните гръцки и латински надписи на камък и книжнината от Първото и Второто българско царство ни се струват достатъчно основание да заключим, че техните автори са преминали през училища и школи, в които са се изучавали старогръцки език и литература. Едва за училищата от 17-и век насам сме осведомени по-добре.

Следващата голяма вълна на класическо образование у нас е свързана с разпространението на католичеството в Чипровския край през 16-и - 17-и век. Високо образованите водачи на католичеството, като Петър Богдан Бакшев, са не само познавачи на латинския език и римската литература, а и учени, изследвачи на българското минало. Петър Богдан с право се смята за първия археолог и епиграф у нас. Католическите дейци развиват и просветна дейност. В католицките центрове на онова време се откриват училища - най-добре уреденото е в Чипровци. Както сочат източниците, учениците тази се учат "да четат и пишат на латински и славянски". А в Чипровския католицки манастир действа и висша духовна школа. За изучаването на латински в нея се доставя литература от Рим. При потушаването на Чипровското въстание през 1688 г. това огнище на латинска култура угасва почти без следа.

По-дълбок белег в българската духовна култура оставят гръцките училища от епохата на Балканското възраждане. Почти всички именити деятели на Българското възраждане получават хуманистичната си закалка в програмата на това училище с помощта на старогръцкия език и гръцката

елинска литература. Раковски, Гаврил Кръстевич, Драган Цанков учат в България, Селимински, Неофит Рилски, Иларион Макариополски, Пърличев, Стоян Чомаков - в самата Гърция. Духът и вкусовете на тези деятели слагат решителен отпечатък върху характера на съвременния български език. Една част от възпитаниците на гръцкото училище остават привързани към гръцката кауза. За другата, по-голяма част, важат думите на Чомаков: "Гръцката школа ни научи да се пазим от гръцкото, а да любим своето."

Постепенно по модела на гръцкото училище възниква елиnobългарското (Свищовското например), а след него и чистото българско училище. От превода на старогръцки текстове на новогръцки се преминава и към български преводи на антични автори. В нашето възрожденско училище се четат басните на Езоп, моралистични откъси от Изократ, Платон и Лукиан. Никога по-късно старогръцката литература не дава толкова пряко модели за поведение и мислене както в първата половина на 19-и век. В тази вързка върви да споменем именития възпитаник на гръцкото училище д-р Никола Пиколо от Велико Търново. Без да е свързан с българската възрожденска кауза - той живее повече извън България, в годините, когато работи като филолог в Париж, Пиколо дОСТИГА върховете на тогавашната филологическа образованост. Издател и коментатор на антични автори (Аристотел, Лонг, Гръцката антология), той е първият български класически филолог със световен авторитет.

След освобождението от османско робство класическото образование у нас има за пряк образец руската хуманистарна гимназия, която на свой ред почерпва формата си от немските и австро-унгарските хуманистарни училища от първата половина на 19-и век. Насстроени отрицателно спрямо гръцката школа, редица деятели на нашето късно Възраждане посещават руски учебни заведения. Така те следват един по-различен модел на хуманизъм. В пряка полемика с тенденциите на гръцката школа става дума не само за духа и формата на нашето и чуждото, но също така и за характера на

училищното образование. На първо място по активност трябва да поставим Нешо Бончев срещу превода на Григор Пърличев. Тази полемика е важна страница от историята на класическото образование у нас. В редица статии на "Периодическо списание" от 70-те години на миналия век Нешо Бончев развива идеята, че класическото образование трябва да легне в основата на новото българско училище. Той дава и конкретни предложения за броя на часовете по латински и старогръцки в учебната програма на отделните класове. Решително новото е, че латинският и старогръцкият са свързани в идеята за класическото образование и че на латинския е дадена преднина. Защитена е и идеята за високата ценност от изучаването на древната римска и старогръцка литература.

Именно по пътя, проправен от Нешо Бончев, се подготвя в последните години преди Освобождението откриването на следосвобожденските класически гимназии у нас - първата в София още в 1878 г. И ако в изучаването на старогръцки традицията е по-стара, показвателно е с каква готовност и подготвеност пристъпва българската интелигенция към изучаването на латински. Между първите учители специално трябва да бъде изтъкнато делото на Иван Божка, автор на първите учебници по латински и на първия латинско-български речник, служил няколко поколения; по същото време други чехи имат заслуга за първоначалното развитие на българската историческа, археологическа и етнографска наука - Константин Иречек, братя Шкорпил, Добруски. Сред чужденците учители по класическите езици нашето училище си създава и свои български кадри. През класическата гимназия минават като учители и редица по-семнешни професори по класическа филология - Димитър Дечев, Александър Милев, Руска Ганdeva.

Историята на класическата гимназия у нас има своите перипетии. Както стана и в Европа, след 1904 г. защитниците на реалното образование се умножават. Изучаването на класическите езици в училището се ограничава. Тогава се

оформят трите отдела на гимназията - класически, полукласически и реален. Преподаването на старогръцки се запазва само в класическите паралелки на няколко мъжки и девически гимназии в София, Пловдив и Варна. Но полемиката по тези въпроси продължава с десетилетия. Броят на привържениците на класическото образование расте. Израз на това е и образуваното в 1935 г. дружество "Приятели на класическата гръвност", започнало издаването на списание "Прометей". Списанието става главната трибуна на защитниците на класическото образование. Между успехите в тази насока е въвеждането на латинския език в програмата на тогавашния реален отдел на гимназията. В 40-те години се явяват нови помагала за изучаването на латински и старогръцки, издават се учебни текстове и преводи. Тогава виждат бял свят свята речника, с която работим и днес - "Латинско-българският" (1937 г.) и "Старогръцко-българският" (1939 г.).

С откриването на Софийския университет през есента на 1888 г. започва преподаването на старогръцки и латински език в него. Първите преподаватели по старогръцки са бащата на поета Стоян Михайловски Никола Михайловски и Марко Балабанов. Специалността и камеграма по класическа филология в Софийския университет се основават едва през 1921 г. Началото поставят професорите по гръцка литература Александър Блабанов и по латинска филология Димитър Дечев. Както и професор Гаврил Кацаров, тогавашният декан на Историко-филологическия факултет, те са специализирали в германски университети, откъдето произхожда и пазената до днес форма на специалността класическа филология.

През изминалите почти 80 години Камеграма по класическа филология в Софийския университет възпитава няколко поколения талантливи преподаватели по старогръцки и латински език и дава път на видни наши езиковеди, историци и археолози. В Камеграма възлигат години работи професор Веселин Бешевлиев, поставил началото на гръцката епиграфика у нас, академик Владимир Георгиев, езиковед със светов-

на известност, професор Борис Геров и професор Георги Михайлов, председател на Международната асоциация по енографика, професор Александър Ничев, чиито преводи на Есхил и Софокъл откриха съвременния етап на представянето на старогръцката литература на български.

Макар и да не беше единственият инициатор, Катедрата по класическа филология активно участва в създаването на Националната гимназия за древни езици и култури в София. Нейното откриване през октомври 1977 г. постави началото на съвременния етап на средното класическо образование у нас. Ако миналото ни задължава към сравнения, към плосовете на настоящето е редно да посочим по-добрата обществена мотивация на класическото образование в тази гимназия, по-плътното му обвързване със съвременността и българската национална култура. Имам предвид както насочването на вниманието към старобългарския език и литература, така и връзката на всички предмети от учебната програма с основната на световната и българската култура и история. Поучени от миналото, ние изоставихме формалния елемент на старото класическо образование, запазвайки предимно неговия хуманитарен потенциал. Така с откриването на Националната гимназия за древни езици и култури беше коригирана крайността на учебната реформа след 9 септември 1944 г. Гимназията има вече следовници във Варненската хуманитарна гимназия и Априловската гимназия в Габрово.

Колкото и дълга да е историята на класическото образование в България, бъдещето не зависи пасивно от нея. Миналото е само опора - то предоставя образци и аргументи. Бъдещето зависи от нашата способност за анализ, от увереността в каузата, на която служим, и не на последно място от нашето трудолюбие.

УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ И СТРАТЕГИЧЕСКО ПЛАНИРАНЕ. ОПИТЪТ НА НОВ БЪЛГАРСКИ УНИВЕРСИТЕТ *

Темата и съображенията по нея, които представям, са следствие на административния ми опит в Нов български университет, но са повлияни и от придобитите в Софийския университет знания, където преподавам вече три десетилетия. Повечето сегашни деятели на форума на висшето образование у нас са възпитаници на Софийския университет. Омък и чувството на уважение и признательност към нашата Alma mater, но и на неудовлетвореност - смесено чувство, напомнящо онова, което децата изпитват към своите родители.

Основателите на Нов български университет в 1990 г. бяха убедени, че българското университетско пространство трябва да се модернизира. От друга страна, беше налице опитът, че провеждането на промени в консервативната среда на сържавния университет е трудно, а в редица отношения и вредно, тъй като развибаната най-вече от Софийския университет организация и тип висше образование имат своите достойнства и трайни функции у нас. Та-

* Текстът е публикуван в сб. *Университетска автономия и академична отговорност*, С., 1999, с. 23-26.

ка се породи идеята да се създае друг тип университет - с различна организация и други цели, чиято основна задача не е да подготвя държавни служители и да пази статукво, а да проучва променящата се реалност и въз основа на това да развива нови учебни програми и нови професии, необходими в условията на променящата се среда. Ставаше дума за университет, който ще се самоиздържа и няма да разчита основно на държавата "хранителка мајка" (това, впрочем, е преводът на латинското *Alma mater!*). Така в 1991 година беше създаден НБУ.

След осем години на промени - промените са ежедневие в организма на НБУ, - все още не може да се твърди, че този дух е постигнат. Твърде силно е външното съпротивление на стандартта на държавния университет и на политиката на държавата, която все още не оценява ползата от наличето на висши учебни заведения с различна организация. Но не е по-слабо съпротивлението и на вътрешната среда в НБУ, на редовите преподаватели, родителите и студентите, които несъзнателно подменят съвременната идея за различни видове университет с твърдата представа за традиционния държавен университет. Основно поради тези съпротивителни сили НБУ все още не е реализирал в достатъчна степен това, което е постановено в институционалната му философия. Но това е и реалната разлика между Софийския държавен университет и недържавния НБУ в момента - в първата институция се поддържа статукво, а във втората е налице институционална философия и следващи от нея промени, провеждани организирано и съзнателно в хода на стратегически планирано развитие.

Тази разлика има своите съответствия най-напред в различната организация на обучението. Софийският университет следва традиционната класификация на държавно регистрирани специалности, движението в които пропича на коридорен принцип. Студентът не може да се намеси в програмата на своята специалност и да я състави по друг начин. Напоследък тези програми бяха допълнително дозам-

върдени с държавни изисквания с чисто количествени критерии. Общата насока е, че от учащи се очаква да следва предписания път, като възпроизвежда определени знания. Съответно на това по строго предметен принцип преподавателите са разделени в гнездата на катедри и факултети, между които по правило не се развиват връзки.

Реализираната в НБУ организация на обучението предполага студентите да определят своята специалност не в началото, а в хода на обучението, и то по активен начин, с комбиниране на предмети и модули. Специалностите, наричани програми, се изработват от департаментни колективи, които проучват реалните нужди от тях. Студентът се запознава с програмата в издавания ежегодно годишен каталог, като се намесва в нея с избор и предпочитания. От него не се очаква само присъствие в часове и възпроизвеждане на материал, а и ред други дейности, които се оценяват с кредити. На свой ред преподавателите, обединени в не подчинени на факултети департаменти по специалност, се свързват по друг принцип във факултети, организирани на функционална основа - по степени на обучение, които поставят хуманистични и специалистични по природни и социални науки в работни общиности.

Тази разлика в организацията на обучението е успоредена от разлика в организацията на университетското управление. Държавният университет е устроен йерархично и по пълновластен принцип. Ректорът се избира от общо събрание и има едновременно академични и финансови правомощия. Всички решения се взимат на върха, от ректора и академичния съвет. Основните проблеми са получаването на държавната издръжка и спазването на законово формулираното статукво за академична дейност. В случаите, когато става наложително то да се промени, отношенията с държавата пропичат тежко. Неподвижна и бюрократична, институцията на държавния университет на практика не е зависима от университетската общност. Също като в държавата, в нея се поддържа статукво и за промените се мисли като за нещо

заплашително или в най-добрая случай временно.

Организацията на университетското управление в недържавния НБУ е различна. Преди всичко са разделени финансовата и академичната власт. За финансирането и развитието се грижат президентът и настоятелството, а за академичния ред като статукво - ректорът и академичният съвет. Ректорът се избира от настоятелството и отговаря пред него за провежданата университетска политика. Отговорен пред реално съществуваща инстанция, той е същевременно свободен в действията си в университетската общност, от която не зависи пряко. На липсващата в случая тежка институция на общото събрание съответства един работещ орган - т. нар. конференция, на която се обсъждат неформално основните проблеми на университета.

На свой ред неподчинените на факултети департamenti, центрове и институти в НБУ имат самостоятелност, подкрепена от организацията на движението на средствата в университета. Съществената отлика от СУ е, че звената на НБУ разполагат с вътрешен бюджет и планират развитието си. Те могат да имат инициатива в това отношение и да се финансират допълнително. Величината на бюджета следва от преплитането на фактори като учебна и международна научна дейност или участие в общеуниверситетските проекти за развитие. По подобен начин, като максимум за студентите, тези бюджети остойностяват това, което се прави, водят до налагането на стандарти и до устойчиво развитие на университетската материална среда, на качеството на обучението и изследването, и гори на формите на университетското общуване.

Устойчивото развитие не се налага като нещо хубаво само по себе си, а като начин на устройване на съвременна активна и непременно в някаква степен самоиздържаща се университетска институция. Развитието не е modus vivendi само за недържавния университет. Първото основание да бъде така е свързано с факта, че съвременният университет действа в отворена и бързо променяща се среда, че

му се налага постоянно да проучва тази среда и да се свързва с нея. Второто основание е, че съвременният университет е в обмен с други университети, изследователски институти, фондации и центрове на образование. Това също го поставя в ситуация на постоянна нагласа в средата на обилна информация, на мобилност на студенти и преподаватели и бърза промяна на форми на обучение и обучителни средства. Устойчивото развитие е *modus vivendi* на съвременния университет и поради вътрешната му подвижност, поради постоянната необходимост от по-добро координиране на интереса на звената му с подвижния променящ се общ интерес на институцията. Постоянното променяне в условията на "работен" хаос по необходимост се ограничава от постоянно планирано устойчиво развитие.

В тази връзка става ясна следната зависимост. За да се постигне устойчиво развитие в една университетска институция, в нея би трябвало да са налице следните предпоставки: 1. университетът да бъде активна система, която означава да е организиран така, че интересите на отделните му звена да са в работна опозиция с интереса на цялата институция; 2. да има своя стратегия, която да се уточнява и конкретизира постоянно - с оглед на променящата се реалност и на интересите на отделните звена; 3. да си поставя цели и да планира изпълнението им в цифрово изражение; 4. да поддържа и развива определени стандарти; 5. да е в състояние да се самооценява, както и да оценява средата, в която действа; 6. да действа кооперирано в съдружие с други институции.

Това идеално състояние е високата цел на развитието на НБУ. Тази цел беше разгърната в първоначален текст за философията на университета, в който особено се наблюдава на ценностите на разнообразието, на проучването на средата и на работенето в общности. На един по-късен план този текст прерасна в план за институционалното развитие на НБУ.

Изработването на плана стана с международна помощ

в поредица от семинари, сесии на работни групи и общеуниверситетски конференции. Една от значителните промени, последвали от постановката на плана, беше формулирането на профила на университета. Институционалният план за развитието на НБУ съдържа: 1. самооценка, 2. изводи за не-достатъците на сегашното състояние, 3. цели и задачи, конкретизирани в поредица от проекти. Ето наименованията на някои от тях: Проект за система за оценка на качеството, Проект за развитието на преподавателския кадър, Проект за подобряване на международния статут, Проект за академичното признаване. Последният раздел е т. нар. бизнесплан, цифрово изразените промени по години за периода от 1998 до 2003 г., отнасящи се до материалното развитие, броя на студентите, преподавателите и служителите, макар и възнагражденията.

Устойчивото развитие предполага такъв текст. Но по-трудната работа е постоянното конкретизиране на общите задачи в по-детайлни и количествено изразени фактори, които могат да се отчитат. За тази цел на емана, в който сме в момента, отделните звена в университета - факултети, департаменти, центрове и училища, базиращи се на общия план, изработват своите планове за развитие. Те имат същата структура и най-важното - завършват с подобен бизнесплан. На един следващ етап формулираните в тези планове по-конкретни виждания ще се отразят в общия стратегически план на университета. Така на спускането отгоре на документ за развитие, одобрен от настоятелството на университета, се противопоставя движение отдолу нагоре на коригиране и допълване, а може би и на важно променяне на общата насока.

Само времето ще покаже дали тази система на либерална организация, осъзнато насочвано развитие и преход от самооценка към цели и конкретни задачи, която ни се вижда подходяща за НБУ, ще бъде жизнена по-дълготрайно и в поширок план. Сега-засега съм само уверен, че този опит е полезен за българската университетска общност, защото вна-

ся в нея липсващото ѝ и в този смисъл стойностно ѝ само по себе си разнообразие. Впрочем, подозирам, че то е налице и в опита на други университети. Трябва да го потърсим.

ВИЗИЯТА ЗА НБУ И ЗНАЧЕНИЕТО Й ЗА УЧЕБНИТЕ ПРОГРАМИ НА УНИВЕРСИТЕТА *

Нашият университет има тази особеност, че работи със Страгегически план за развитие. Той работи по този план отпреди няколко години, а сега има нов вариант на този план - 2000-2005 г. В него влизат някои стари неща, които познавате от други документи. Преди всичко формулатата на образователната философия на НБУ и на неговата мисия, които в определено отношение са синоними. Новото в новия Страгегически план е формулирането на визия с цел. За да не отнемам време, ще прочета формулатата на тази визия от раздадения Страгегически план за развитие. Ако отворим на предпредпоследната страница, в нейния край пише: "Визия за НБУ през 2000-2005 г. Във визията си НБУ вижда себе си пет години по-късно като място за развитие на човешките ресурси в контекста на специфичната геополитическа и историческа ситуация на района. В изпълнение на своята мисия и развитайки академичния си профил, НБУ ще бъде институция за регионални изследвания на специфичните културни процеси на Балканите от гледна точка на

* Слово, представено на общоуниверситетската конференция в НБУ "Учебната програма в предприемаческия университет", 20 декември 2000 г.

значението им за обединяването на Европа, ще извършва проучвания на процесите, които тъкмо между хората и културите на региона с помощта на голямо разнообразие от методи и с няколко основни цели." След което следва изброяването на тези цели.

Ще спра допълнително. Новият момент е наличието на цели и на по-особен, тесен профил, с какъвто до този момент не сме работили. Това на пръв поглед противоречи като че ли на нашата философия и на мисията, но ако се замислим и обърнем внимание на основния ѝ момент, ще забележим, че такова противоречие всъщност няма. Именно защото искаме да градим агаптивни личности, способни за активен живот в една бързопроменяща се среда, сме длъжни не просто да ги подготвяме по абстрактен начин за една абстрактна агаптивност, а да го правим конкретно, проучвайки средата. Това означава да се осмисли реалното положение, в което се намира нашата страна, нашата култура, нашето място в съвременния европейски процес, т.е. да се формулира целта на тази агаптивност.

В НБУ сме изправени, всеки по различен начин, пред голямо противоречие. От една страна, трябва да създадем добри професионалисти, трябва да имаме програми, които да гарантират професионално ориентиране, което изправя пред някаква професионална област - завършващият трябва да разполага с някаква зрялост в тази област. От друга страна, наставяваме, че учебният процес не подготвя само професионалисти, а хора с определени качества, които сами могат да напреднат в тази професия или да я изоставят и да отидат в друга професия. Съвременната мобилност и агаптивност го изискват. Затова държим на такива качества като самостоятелност, способност за коопериране, за участие в проект, готовност за промяна, готовност за проучване и нова нагласа, способност за свързване за постигане на обща цел.

Тези неща, може би устно казано, звучат убедително, а когато ги четете в нашия Страгегически план за развитие,

не им обръщате внимание, защото голяма част от тях звучат етически. Доста етически например звучи "мобилност", но когато свържем трите думи мобилност, самостоятелност и адаптивност, разбираме, че основната ни задача в НБУ чрез програмите, които тук предлагаме на нашите студенти, е да създаваме самостоятелен индивид, който сам решава каква посока в своя живот ще поеме. Същевременно тази самостоятелност не му пречи да бъде заедно с други и заедно с тях да участва в един или друг колективен субект. Това е големият въпрос - каква самостоятелност? Да ли романтическа индивидуалност, която клони към индивидуализъм, или кооперативност, която не противоречи на дълбокоразвитата индивидуалност. Виждаме, че нашите цели са сложни и тази философия и мисия на университета се нуждаят от добре уговорена обща цел, за да се разбират по-определен и конкретно.

Този, който се готви за такава мобилност и самостоятелност, трябва да има определени комуникативни умения. В тези умения влизат знаенето на езици. Затова наша по-конкретна цел е да осигурим на студента след завършването на втори курс добре овладян чужд език, който да му позволява както да слуша лекции, така и да пише на чужд език. Не сме постигнали все още тази цел. В тази задача влизат и компютърните умения, както и ред други конкретни неща - способността за схематизиране, за водене на диалог, за излагане на материя, способността да се участва в проекти и да се преходи от написания проекти към конкретни действия и планирането на тези действия. Тези цели по един или друг начин трябва да бъдат свързани на различни нива. Преди всичко трябва да изградим една отворена среда на НБУ, вътрешно отворена среда, в която има достатъчно на брой добре оформени колективни субекти извън общия колектив на НБУ и не в противоречие с него.

В НБУ има малки колективи на програми, на департаменти, които действат отлично. От друга страна, има голем брой колективи, които са формални субекти без призна-

ци на живот. Големият субект на НБУ се оформя сравнително по-бавно и по-трудно. Това е свързано с един вид диалектична идентификация - идентифицирам се чрез малкия колектив, на който принадлежат, и в същото време принадлежат на големия колектив. Това е и задачата на нашата конференция днес - да дадем знак за съществуването на този голям колектив, който се нарича НБУ и наистина е свързан с определен начин на мислене, както усещаме, вече и насочен към определена цел.

Второто ниво, на което трябва да се осъществят така формулираните цели, е начинът на преподаване. В това отношение не сме много напреднали. Продължаваме със старата гимназиална система на пасивно излагане на материала, все още не сме разнообразили учебните форми, не сме превърнали учебния процес в отворена система. Система, която е свързана с определено място на обучение, в същото време може да разнообрази тези места, да ги направи отворени към други среди. Искаме, използвайки и стъпвайки на кредитната система, да разнообразим учебния процес, така че той да стане по-незабележим, отколкото е в момента, с повече форми и проявления.

Най-накрая, са учебните програми. В краткия си вид те са в нашия Каталог. В един сълъг вид би трябвало да бъдат публикувани, а в един още по-сълъг вид, с развитите курсове, те трябва да се появят в мрежата на интернет, за да станат достояние на онези, които не могат да го дадат в час.

Все още сме далеч и от друга реализация - широкопрофилната базова програма. Въпреки че и досега сме постигнали. Но не сме досигнали до широкопрофилна базова програма от типа Artes Liberales, както е в американските университети. Съобразяваме се с нашите условия на живот и с нашите стандарти и стереотипи в българската среда. Създали сме по-скоро Artes Liberales като общо образование, което сече другите програми. И все пак програмите ни все още са белязани от, така да се каже, греха на ранната специализация.

Тази година ще се откажем от големи промени в профил-

ното изграждане на базовата и на бакалавърската степен, защото сме в процедура на акредитация и не искаме да създавем допълнителни трудности. По някакъв начин ще уедрим бакалавърските програми, но до края на тази учебна година трябва да се заемем и с уедряването на определени програми от базовата степен. В хода на тази учебна година до края на месец януари или началото на февруари ще се заемем с подобряването на кратките варианти на програмите. Което означава по-добро формулиране на компетенциите, отпадане на някои специализирани предмети, подготовките за голямата реформа, с която ще се заемем в следващата учебна година. Благодаря ви за вниманието.

НЕ МОЖЕМ ДА БЪДЕМ ПРОСТО АЛТЕРНАТИВА НА ОБРАЗОВАНИЕТО В БЪЛГАРИЯ *

Нов български университет е създан с указ на Великото народно събрание от 18 септември 1991 г., но съществува от 1990 г. Решихме, че няколко месеца преди тази официална дата е времето с тежест, когато можем да направим това тържествено събрание, на което да припомним основните пунктове на нашите постижения. НБУ е безспорно постижение на българската обществена среда. То не е на някого, то е по нечия инициатива, успешно е, защото в него се включиха толкова много хора, толкова различни маланки. Успяхме действително да създадем това, за което лесно се казва "Алтернативна университетска форма".

Скоро НБУ ще получи своята първа акредитация. Надявам се, че оценката ще бъде достатъчно висока. НБУ ще успее да пусне своя формален институционален корен в мъчната почва на българското общество. Защото действително има трудни неща. Такова нещо е и нашият университет. Трудността изва от това, че с алтернативата трябва да покажем на нашето общество какво означава "отворено об-

* Слово по повод 10-годишнината от създаването на Нов български университет, публикувано във в. *Литературен Вестник*, 30.05-05.06.2001 г.

щество в действие". Такова нещо е НБУ. Достатъчно офор-
мил се, с достатъчно ясна физиономия и същевременно лесно
разпадащ се на своите общности. Успяхме да реализираме то-
ва, което е било налице в средновековния университет. Защо-
то universitas, преди всичко друго, означава общност. Не про-
сто цяла общност, а система от общности, които със свои-
те по-малки цели и своята динамика на отношения помежду
си правят жизненото цяло, което е залог за пребъдане.

В настоящия момент в НБУ действително разполагаме
със система от работещи общности. Не всички са еднакво
живи, не всички са достатъчно изявени като субекти в об-
щественото пространство. Във всеки случай силата на
НБУ не е в това, че често говорят за него в обществено-
то пространство, а в това, че много по-често говорят за
неговите общности, като дори не ги свързват с НБУ. Вина-
ги съм раздвоен дали да се отдам на лошото си чувство, ко-
гато видя някой ръководител на департамент да говори за
дейността на своя департамент, забравяйки да спомене за
НБУ, или напротив - да обърна своята емоция към положи-
телната страна, защото живият организъм на една такава
институционална форма, каквато представлява НБУ, е мно-
госубектно, възможността по-малки части от него да из-
вършват дейности, за които цялото не е способно.

Онова, което предстои, е много. Не можем да бъдем
просто алтернатива на образоването в България. Не мо-
жем постоянно да се гордеем и да подчертаваме, че първи у
нас извършихме във висока степен реформите във висшето
образование, че сме първите, които развиха кредитната си-
стема, създаоха вътрешна и външна мобилност на своите
студенти, първите, които действително изградиха вът-
решна информационна система, в която тече много инфор-
мация. Това, което представлява съвременната университетска
форма, е в много добър ракурс в НБУ.

Същевременно трябва да станем с по-ясна обществена
физиономия като цяло, да разгърнем вече започнатата

външна мобилност на студентите. Те трябва да имат доверие в нас, да започнат тук да намират тези кредити, които да ги откарват в чужбина за известно време и да ги връщат отново при нас в България. Мечтаем за момента, когато ще бъдем канал, по който тече това непрекъсващо информационно отношение между външна и вътрешна среда. Може би сме единственият университет в България, който не само има своя философия и стратегия, формулирани в добри документи, и който е довел своята философия и стратегия до структурно изражение, до определена политика в учебния процес, до мисъл за стандарта на материалната среда и формите, в които протича обучението.

Все още не сме постигнали високата степен на живост в нашето вътрешно общество и нужната критичност на студентите спрямо това, което им се поднася. Съществено е, че в тези десет години - от 1990 г. до днес, успяхме да създадем една цялостна университетска форма. В нея има много за правене, но основните моменти са готови.

Това, което правим, не е завършено, то продължава и ще продължава. Ще зависи от тези, които участват в него. Колкото една институционална форма е по-способна да привлече енергията на онези, които участват в нея, толкова по-живизнена е. Аз съм настроен по природа скептично, често пъти се отдавам и на песимизъм, настоявайки обаче на неговата градивност. А и наистина някои неща не могат да се правят по чисто оптимистичен начин, много често оптимизът е по-неефективен от конструктивния песимизъм.

Но от едно съм абсолютно удовлетворен. НБУ вече съществува като структура, връщането назад е невъзможно, построено е обществото му, предстоят неговите бъдещи успехи и аз мисля, че ще постигнем много и в тази форма, която конструираме днес, ще се научим да празнуваме. Отгадени на малки грижи и постигане на близки цели, трябва да се опрем и на големите празници, при търсене на нашата идентичност. Мисля, че ще успеем.

ЕДНО РАЗБИРАНЕ ЗА КУЛТУРА *

Днес пред вас ще направя тълкуване на понятия. Не бих искал да възприемете казаното като твърдо дадени положения. Става дума по-скоро за работни тези. Разбира се, те се подчиняват на определена научна парадигма, на един среден път между семиотика, херменевтика и прагматическа философия. Има смисъл да подчертая белега само на този трети елемент на следваната от мен парадигма. Да се подхожда прагматично, означава разбирането на определени понятия да се мисли зависимо от извършваната чрез тях работа.

Темата, която представям, е във висока степен определена от "дизайна" на нашия семинар. Намерението на неговите организатори е да се помогне за изработването на форма на обучение от труда Artes Liberales. Подобна е целта и на други семинари в НБУ, но особено на нашия конкурент - семинарът "Леонардо да Винчи".

Както обикновено, когато се въвежда нещо ново, то се противопоставя на друго старо. Това старо е традиционно-

* Текстът е представен на първата сбирка на семинара "Наката - разбирана и правена" и е публикуван със същото заглавие от издателството на Нов български университет през 2003 г.

то университетско образование. То продължава и при нас в НБУ със своите известни форми, между които най-представителна е лекцията. Основната ценност на това образование е знанието като набор от дадености, затова и преподаванията на определени факти и реалии, както и усвояването на общи и специализирани понятия. Този тип образование не може, а и не бива да бъде изоставяно, доколкото всяко знаене се определя от предметността на съществуващи неща. Но то се определя и от естеството на човешкото говорене, зависимо е от речевата презумпция за обективност, поради която говоренето представя като обективности не само действителните, но също мислимите и желаните предмети.

Научното говорене има амбицията да коригира това смесване. Но, така или иначе, и то следва цялята за обективна даденост. С изповядването и поддържането на определени парадигми на разбиране ученичите работят за това, някакви неща да се възприемат като дадени. Науката е един вид уверяване и увереност. Тази увереност може да придобие вид на наblick или на упорство, което да доведе до криза в разбирането на нещата и съответно до ново, по-ефективно разбиране. Подобна криза се разрешава и с плавна промяна на парадигмите на научното разбиране. Но има и големи кризи на изчезване на науки, на появяване на нови науки, съответно и на преобразуване на цялата система на науката. Нищо не пречи да си представим огромна промяна, която ще доведе до изчезването на науката. Но каквото и да се случи, по-общата система от разни видове речи, с които си служи човешката среда, ще їма ли ще изчезне, освен ако не изчезне цялото човечество.

Научната реч като работа и култура

Като реч, ползвана от определена среда в определено време, работата на науката се изразява в две на пръв поглед противоположни действия - в пазене на приемата система от значения и постепенното ѝ променяне с оглед на нови задачи. Първото е страната на устойчивото в нейната тради-

ция, а второто - страната на промяната и историята. И речта изобщо, и речта на една наука се проявяват като история на поредица от преименувания. Онова, което в една епоха носи едно название, в друга се преименува - обикновено в отношение с някакви други преименувания, което води до разделяне на нови предмети, неща и отношения между тях и в крайна сметка - до нова картина за свят.

На основата на този възглед, че всяка реч, а и науката като вид реч имат относително трайна страна на общо за определена човешка среда реагиране, съвременността започва да поставя под съмнение вярата в твърдата обективност на фактите и нещата. Haykume, техните речи, както и другите речи, са един вид общо виждане, което се коригира от други подобни виждания - на една наука от друга наука и на науката от някаква ненаука, както и на една ненаука от друга ненаука. Доколкото можем да говорим за истина, тя не се предоставя от никаква реч. Ако нещо гарантира истината в някаква степен, това е междулическата модулност, критическото изпитване на твърденията, произведени в едно речево пространство, с произведените в друго пространство.

Живеем сред мрежа от речи, от устойчиви и същевременно променящи се малки култури. Оттук и работното определение на култура - инструмент за разбиране и правене на светове и реалности, който служи за разбирането на конкретни неща на фона на общ възглед за свят и действителност. Като служи на мен, но и на други като мен, и ни поставя в общ свят и действителност, този инструмент ни свързва във виртуална общност. Но не е единствено, а в множествено число. Защото си служим едновременно с културите на много речи, които носят различни идеи за свят и действителност и ни включват в много общности.

Независимо с какво се занимаваме - с българска граматика, с философска херменевтика или когнитивна наука, извършвайки професионалната си работа, поемаме в себе си коефициента на съответната малка култура, която ни

привързва към определени по-твърди дадености. Немалка част от тях са презумпции, за които не се пума. Те са необходима опора за изследването на другите, на подвижните проблемни положения. Както примерно в когнитивната наука е даденост, че човешкият мозък и неговите функции са нещо добре обособено, можещо да се разглежда самд по себе си. Подобни дадености са винаги налице в модела за свят на една наука. Вече направих външнешето, че истинността на тъкъв модел може да се усил еднствено, ако се сравни с моделите за свят на други науки.

Културните коефициенти и нашият семинар

Оттук и идеята за нашия семинар. С общи усилия правим нов университет, в този университет искаме да създадем условия за промокаемост между научните дисциплини, те да могат да се срещат, както каза Орлин Тодоров, в своите езици, в своите диалекти. Същото наричам сега речи и култури, за да подчертая, че освен набор от термини и други инструменти, всяка наука е и цялостна реч с особен културен коефициент, между другото, снабден и с презумптивна идея за свят и действителност. Работещият в една научна област поема в себе си културния коефициент на тази реч.

Самият работещ е нещо комплицирано, сложна формула от преплитащи се в менталното му същество културни коефициенти на речите, които ползва, между тях и на тавива като българската или европейската принадлежност. Няма наука, която да е в състояние да представи формула от преплитащи се коефициенти, каквато представлява всеки от нас. Нейното най-общо твърдение може да се изкаже и така - всеки е уникална комбинация от неуникалните културни коефициенти на много речи. Благодарение на тях имаме общи светове и общи реалности, съчетани по неповторим начин в особената ни лична реалност.

Но в случая ни интересува друго - пораждането на един малък културен коефициент, на временната свят на нашия семинар, в който желаем да изпитаме "културите" или речите

на науките, развиващи се в Нов български университет. На първо място на когнитивната наука, най-силният елемент в научните дисциплини в нашия университет. С това не омаловажавам правеното от другите научни колегии. Но особеното предимство на когнитивистите е, че те са работна общност, международнопризната със своя летен университет, редовно посещавана от чужди учени. На второ място поставям семиотиката, кърза, в който участвам, също изявен с публикации и международни контакти. Една от грижите на семинара е да постави в критическо отношение когнитивната и семиотичната парадигма. Задачата не е механична, защото тези научни области не са само нещо различно, нито нещо затворено, за което се говори добре само в единствено число.

На трето място поставям антропологията. Разбира се, изпитвам съмнения дали етнологията, която се практикува в България, е добре срещната с културната и социалната антропология от английски тип, т.е. с действителната антропология. Въпросът се затруднява още повече, ако се вземе предвид разликата между английската антропология и френската етнология. Редно е да добавим и изявилата се история, както и науката за човешките отношения и свързаната с нея психоанализа, които се обадиха в дискусии. Струва ми се, че през миналия семестър постигнахме, макар и минимално, приближаване на културите или речите на тези научни области. Може би, объркан от преподавателските спорове, студентите не разбраха това. Но се надявам, че с постепенното нарастване на активността им те ще разберат, че научните речи са нещо вариативно и допускащо лична инициатива.

Колкото и да се представят за сигурно затворени, те са отворени към общата реч и съответно към авторитетната култура на всекидневието. Занимаващият се с наука трябва да зачита духа на всекидневието, например това, че всекидневната реч решава спорните положения с намръзване на непълни определения, на символи и синоними. Именно

това избягва твърдото научно говорене. Но на форум като този, който има амбицията да събере и изпита различни научни говорения, механизмите на всекидневната реч трябва да се уважат, между тях и споменатата синонимия. Сега разбираате защо развих в казаното допук синонимния рег образование, знание, наука, реч, култура, свят и реалност.

В този рег поставям и образованието в духа на Artes Liberales. То, разбира се, е нещо средновековно. Факултетите по Artes Liberales в средновековните университети са били по-ниска степен на стоящите по-високо в юрархията факултети по медицина, право и богословие. Така е и в съвременните американски университети. Ние следваме този модел, развиващ по-широко базово и по-специализирано бакалавърско образование. Но с Artes Liberales бележим и идеала на един вид ново знание, различно от старото, уважаващо само обективността без съмнение. Мемогуката на това ново знание изпитваме на арената на нашия семинар. Тя се разработва отдавна в американските университети. Много нейни постижения заемаме. Успешното им адаптиране обаче изисква не само точни преноси, но и добро новаторство. Надяваме се, че нашият семинар ще направи принос в тази насока.

Може би такъв принос е следното различаване. Ако знанието е знаене на определен набор от факти и понятия за обективно дадени неща и следователно е свързано с възпроизвеждане, значи и с идея за независим от нас свят, новото знание добавя към това "продуктивност", идея за създаване на потенциални светове, постигани чрез организирана дейност. Оттук произтича идеята, че продуктивното знание се изразява в определени умения. На първо място в способността за самостоятелно интелектуално движение между различни научни области, за критическо мислене, следователно и за преход от една към друга специализирана реч, но също и за преход от речите на науката към тези на ненауката. Поконкретно проявено, това е личното умение за ползване на различни видове говорене и писане. Продуктивното знание се нуждае и от поведенчески умения, от нагласи, които

позволяват да преминаваме без криза от самостоятелност към заедност, и обратно. Става дума за умението да се свързваме в едните субекти на общности за постигане на цели. Така че това ново знание е идя за налична реалност, но и активност за пораждането на нови реалности.

Завършилият добър университет, дано НБУ да е такъв, получава повече валенции за влизане в съдружие за постигане на различни цели. Той носи знание в себе си, казва този модел, което се усилва и вътрешно от собствения опит, университетът го е научил и на това. Но то се усилва и от вклочването във външни среди и експлоатирането на чужди опити. Резултатът от подобно обучение е, че обученият става модулен човек. Има определен характер и качествата, разбира се, и определени знания, но разполага и с резервоар от допълнителни роли и личности. Поведението му е определено, но и гъвкаво, съответно и разбирането на нещата, с което разполага, е стабилно, но и достатъчно отворено, готово да изкачва едни парадигми за разбиране и да вклочва други, когато това е необходимо.

Може би не на последно място в този идеален модел за университетско знание е справянето с постоянното смесване на суми и неща. То е неизбежно и може би е най-ярката проява на всекидневната употреба на речта. Добре е обучилият се да придобил уважение към него, но и умение да го отстранява, да отлепва сумите от нещата, когато това се налага. Ще демонстрирам това с коментар на обявената тема на нашия семинар за тази учебна година. Защо "Езици и реалност"?

Езици и реалност

Когато уговаряхме темата с доц. Тодоров, отнасяйки я в паметта си, той я промени в "Езици и реалност". В първия момент му казах: "Ти се променил темата, аз казах друго", след това продължих: "Всъщност това е хубава тема, макар че е по-добре "Езици и реалности". Защо езиците да са много, а реалността да е една? Не е ли лошо да живеем с ми-

сълта, че сме затворени в една и съща реалност? Това е лесна мисъл и невярна представа. Защото всеки от нас разполага със своя субективна реалност, която постоянно се бори със субективните реалности на другите. Но всички ние се борим и за това да имаме общи реалности - в едно отношение с едни хора, в друго отношение с други, а в някакво отношение с всички. Така че съвсем сигурно за реалността е по-добре да се говори в множествено число."

Едно от нещата, които отпаднаха от първоначалното ми предложение за тазгодишната тема на семинара, беше мисленето. Но защо да настоявам, след като множественото число би трябвало да се отнесе и към мисленето. Изобщо какъв е смисълът да се уточнява толкова значението на една фраза. И сумите, и фразите, естествено, не съвпадат със значението си и още по-малко с нещата, към които се отнасят. Крамката фраза може да се подобри, като се разшири, на свой ред и този текст би трябвало да прерасне в по-сълъг, а той да се отнесе към контекст, за да придобием увереност за валидността на казаното. Нашият семинар е подобен контекст. Така че поради това естествено не съвпадане на суми и неща би било неразумно да се замисляме над едно заглавие, което просто насочва. А и друго. Нали мисля заедно с някого. Тази заедност ме задължава да приема несъзнателните му рефлекси като мои и гори ако мисля по-дискурсивно от него, да се заставя да мисля по-генерално, както ми изглежда, че мисли той.

Аз лично съм приел отдавна различаването на език и реч и на свят и действителност - езикът и светът за мен са нещо статично дадено, покато речта и реалността са динамичните им аспектуи. Но това различаване обикновено не се прави и изобщо е неестествено да се прави постоянно, защото колкото и различни да са, светът и реалността и езикът и речта са и страни на едни и същи феномени, поради което са и синоними. Така че става дума за две полезности. От една страна, постъпваме добре, като не се възъбучаваме в заглавието на темата "Езици и реалност", от гру-

за страна, е полезно на съответното място и в подходящия момент да тръгнем по пътя на различаването.

Езикът е система от словесни знаци, докато речта е процедура за произвеждане на сложно означаване в слово. Всяко говорене е продукция и тази продукция разчита на различавания, изразява се в дискурсивности. Съществуваме сред голям брой отделни неща и в нашата реч основно се занимаваме със свързване на отдельности. Но в това свързване е проявена другата стихия на речта - тя продуцира цялостни. Оттук и основанието да се поставя знак за равенство между реч, реалност и култура. Всички те, големи или малки, са различни видове продукции на цялостни. И понеже никоя от тях не е съвършена и стабилна, те постоянно се допълват, поради което човешката културна вселена е резервоар от много речи, култури и реалности, от различни модели за цялост.

Култури и цели светове

114

Доколкото са езици, културите в тази вселена са набор от неща, думи, идеи и възгledи. Доколкото са речи, те са механизми за оцелостяване. Затова и големите култури непременно развиват важния механизъм за свързване на някакъв наличен с някакъв цял свят. Религиите са обичайните символични системи за този род оцелостяване. Но то се осъществява и в речта на науките. Разбира се, има науки, които не оперират с идея за цял свят. Хуманитарните науки, следвайки философията, обикновено практикуват в своите речи прехода от наличен към цял свят, представят не само определена материя, но се занимават и с поместването ѝ в някакъв цял свят. И точно това е причината те да изглеждат недостатъчно научни. Защото работата им прилича на всекидневното оцелостяване, с което се занимава всяко човешко същество. Едни за тази цел четат романи, други - стихотворения, трети слушат Моцарт, четвърти търсят някакъв гуру да им свърши тази работа, например психоаналитик, пети се залепват за компания.

Разбира се, за култура може да се говори по много различ-

ни начини. Аз представих един от тях, възгледа, че култура е вторичен език и като езика е речников набор от единици, а като речта е гуцкурсивност за свързването им в цялост. Избрахме като илюстрация на този възглед прекрасния текст на Алфред Кръобер "Естеството на културата" от сборника във тома "ABC на етнологията"**. В същата книга ще откриете и други важни текстове по темата култура, като енциклопедичната статия на създателя на термина културология Лесли Уайт или работата на Клифърд Гийрц.

В заключение искам да подчертая една от страните на представеното херменевтико-прагматично разбиране за култура. Като всяко разбиране, то предполага комунитарност. Разбираме заедно с други в някаква среда с някаква нагласа и цел, които обикновено не се фиксирам в нашата реч. Независимо от това речта ни ги означава и образува с тях една семиотична ситуация. В този смисъл никое разбиране не е чисто. Чистото е нещо прекрасно, много учени и философи са създали образци на такова разбиране. Но каквото и да е ползата от него, то е фикция. Нагърбащият се с едно или друго чисто разбиране няма как да не предполага, че ще бъде последван и сам да не е тръгнал от нечия увлъка го реч. И аз не бих бил този, който съм, ако преди години не превеждах бавно и с много труд определени диалози на Платон.

Това превеждане разви в мен един възглед, останал като външение от прочита на гениалното Платоново слово. Може би е подходящо да го представя в края на това изложение като един вид заклинателна формула - човешкото същество не е нито толкова отделно, нито толкова заедно, колкото му се струва; притиснато от двете противоположни идеологии на социалната заедност и индивидуалната отделност, то постоянно се стреми ту към едното, ту към другото, ту го занимава някаква липсваща заедност, ту никаква липсваща отделност. Така че едва ли има по-достойна задача от тази да търсим речта, културата и реалността, която би ни отървала от това противопоставяне.

** ABC на етнологията. Съставител: Иваничка Георгиева. Том 1, УИ, С., 1992; Том 2, УИ, С., 1999.

BOGDAN BOGDANOV

**THE UNIVERSITY:
A SPECIAL WORLD OF FREEDOM**

Articles, studies, speeches

ABSTRACTS

New Bulgarian University
2006

**This volume is dedicated to the 15th anniversary
of New Bulgarian University**

© Bogdan Bogdanov, www.bogdanbogdanov.net
© Vesselina Vassileva, editor

© New Bulgarian University Press, 2006
Sofia 1618, 21 Montevideo Street, tel. +359 2 8110125

ISBN 10: 954-535-443-7
ISBN 13: 978-954-535-443-4

BETWEEN MODEL AND REALITY

The articles, studies, and speeches collected in this volume and focused on the issues of education and the university, have been delivered on various occasions after 1989. They are the proof of a certain type of attitude in the years of transition, but also of the prevailing ideas accompanying the emergence of New Bulgarian University.

The year 1991, when the official existence began of several private universities in Bulgaria, now belongs to the past. Today, the Bulgarian society enjoys a considerable number of well-estimated public and private universities. The bad thing about them is that they rely mostly on media image and approval by the state, and not so much on their networking capacity and the related opportunities. The good side of their significant achievements, however, is there, too. Regardless of the usual depressive and inferiority-implying tone of self-evaluation and public evaluation, they are already part of a working system, even without being conscious of it.

Over the past decade, New Bulgarian University has been the initiator of quite a few of these achievements. It gave rise to a number of initiatives that are nowadays reality in the system of

higher education in Bulgaria. However, this is not the thing to be emphasized here. This should rather be NBU's principal achievement, that is, the working unity of old and new embedded in its organization, and the operating university community developed on this basis.

Therefore, the main assumption of this volume is that successful transformation calls for a certain type of winding non-radical conformity between old and new. Yes, but the tone of my own articles and studies is quite radical. Hence, the unavoidable consequence that this book falls into the category of radical publications on higher education over the past decade. So it can easily be qualified as dealing with something that belongs to the past, as far as the already expanding higher education in Bulgaria now requires not general conclusions but a discursive probing into the actual university experience, both foreign and Bulgarian.

This is not an easy thing to do. It is not less difficult for me, either. No matter how specialized my stance and reasoning are, I still depend on my personal experience, and above all, on my three types of experience as classical philologist, researcher in the field of historical anthropology, and theoretician of the open society. These three types of experience are the fundament of the model of a liberal university institution presented in this volume.

Of course, there is one more ingredient: my experience at NBU. It is the one that gives rise to the great difficulty of the mismatch between model and reality. NBU is indeed a locus of internal freedom for a large number of individuals communicating and achieving their goals while struggling with the restrictions imposed by the whole, and it is indeed a small model of a society made of communities. Very often, though, these communities have different images of the whole, which argue, and even fight with it. That's why, to put it pessimistically, it could be claimed that the liberal university model represents an ideal unattainability.

And this is where NBU's true achievement resides - in the rigid pessimist stance, and in the firm belief that the model is reducible to submodels, which in turn are reducible to implementable projects. The same can also be put otherwise, by saying that the

whole, which NBU is, is a virtual frame, and what is more realistic is the multitude of small communities harmonizing their wills with each other. And there is one more thing, the most real one: the individual faculty members and students who are also outside the small communities, and even more outside the university's whole.

The same formula can also be applied to the understanding of any society. This is my reason to claim that New Bulgarian University is a small society of higher capability and achievement, which understands that it can never be fully independent and concerned about its achievements becoming the achievements of other Bulgarian universities, of the whole society, and now even of the larger society of the European Union.

As far as the voicing of such a thought is permissible, NBU is already mature enough to realize that it depends on its changeable self, but is also open to one whole or another that involves it, of which it knows that this whole needs NBU's self. These are, I believe, the appropriate words to introduce the texts collected in this volume, and to mark accordingly the 15th anniversary of New Bulgarian University.

Bogdan Bogdanov

THE UNIVERSITY AS A HISTORICAL FORM AND TRADITION

A text on the historical form of the university and the modern need for change. The search is provoked for the unused capacity of tradition through interpretation of the historical elements of the university. An exploration which continues to challenge the matrices of the dependability of universities on other institutions, and of the enforcement of certain historical elements of university communication at the expense of the oblivion of others. A text which seeks to introduce innovative elements to the university - innovative elements which have had their historical form but have been erased by various ideologies.

"An auditorium with a cathedra finds its superior version in the church auditorium with its pulpit to which it would be difficult to speak from below, and its inferior version in the classroom with a podium for the teacher. It is clear that the modern needs of secondary education, too, will require at a point that the podium is removed, that the shape of the desks is changed, and that they are placed freely in the room. Perhaps this will help overcome an obsolete form of detachment of the teacher from the students. The renovation of the aims and contents of education should be assisted by an innovation of the forms of organization of the teaching-and-learning communication. Therefore, we will not be able to update university education without thinking of such a sustainable and behavior-orienting element of the form of university communication as the teaching ex cathedra."

ON NEW BULGARIAN UNIVERSITY

A text about the need for a new university in Bulgaria which would educate more than clerks alone. The state university is discussed, with its advantages, but also with its rigidity, as well as the private university the way it should be - with quality facilities and rich in resources, which further determines the number of students wishing to study there. The author depicts the image of the private university of the future.

"If the existing university is a state-owned one, offering, together with the unavoidable dependence on the state, free education to its students, let, then, there be another one, a private one, made on a joint-stock basis, which takes its resources from different sources but mostly from the students themselves. Let these students have it upon themselves to find a bank or another sponsor who, by providing them with funding, will make them dependant in the best possible meaning of the word. In this situation, when the responsibility passes to the student and to a specific community, the first to feel relieved will be the parents. Therefore, the private university will in fact prove more humane than the state one. It spares the parental effort, and urges the students to be more active. Active in any respect: both as learners and as individuals demanding from those who teach them."

A VIEW ON THE HISTORY OF UNIVERSITY EDUCATION IN TERMS OF HIGHER EDUCATION IN THE HUMANITIES IN BULGARIA

The text discusses an array of problems related to the changes in higher education during the transition to civil society and market economy.

The historical development of the university is examined: the European university of the 18th and 19th c., its earlier version of the 11th and 12th c., the higher schools of the Late Antiquity and Byzantium, back to Pythagoras' school of philosophy established in the 6th c. BC and already having the features of a university. On this basis, the author traces the elements inherited by the present-day university, the transformations they have undergone, and the changes needed today.

"The fact that the university appeared above all as a special type of community is revealed by its very name. 'Universitas' means 'community'. This is how we today give expression to a notion that was formed later in time: the range of programs, faculties, and departments. It would be useful, however, to remember the original meaning of the word. Deriving from the idea of a corporation of citizens or of practitioners of the same craft, the medieval meaning evolved from the idea of the university as a community, a system of corporations mostly of students and professors. Medieval universities developed diverse forms of corporativity. In some cases, the management of the corporation was in the hands of the students, and the Rector was a student."

THE UNIVERSITY: PAST AND PRESENT

Explorations of the university in view of the past and of practice, and introduction of the everyday notion of university. Education is explored not as knowledge but as a public value, and so are the benefits and harms resulting from such an interpretation. Lecturing, in particular, is shown as a harmful tradition, as a monologue of the knowledgeable professor, from where all problems of education in general arise. The idea is set forth of changing the university and introducing diversity.

126

"Lecturing - the monologue of the knowledgeable professor - has not always been the key instrument of university communication. During the Middle Ages, disputes were a much more common form of training, and if today our attention is drawn to their transformed version which we'd rather call a conference, we should be aware of the similarity between the two gestures. It is expressed in the equal disposition of all participants, the avoidance of the cathedra, and the blurring of the line between the more knowledgeable and the less knowledgeable ones. It is here that the paradox of the historical form of the university resides. In a certain way, the manners of the medieval university are closer to our present-day needs. Consciously or not, today we follow the track of the egalitarianism, the diversity, and the working chaos of the early Middle Ages."

THE UNIVERSITY: IDEOLOGY AND REALITY

A text on Pepka Boyadjieva's book "Dimensions of the University Idea", whose Part One comprises texts dating back to the early 19th century and the important age of the foundation of the Berlin University - speeches, excerpts from treatises, and plans for reforms by Schelling, Fichte, Schleyermacher and Humboldt, while Part Two presents mostly the German tradition - Jaspers, Gadamer and Habermas, but also Ortega y Gasset and an excerpt from a book by Parsons and Platt. The structure of the volume is analyzed as well as its contributions to the Bulgarian university environment.

"A wonderful implication offered by the present anthology: the university is the focal point of functions which can also be found elsewhere, individually and in various combinations. The power of the university, as Jaspers claims insightfully, resides in the fact that it constructs the image of human universality versus the separateness of individual existence within a society. If this statement, however, is at the core of the university idea, as something general enough, then it can obviously be implemented by other institutions as well, for example, religious complexes and rites. As Ortega y Gasset puts it aptly, and other authors in the volume also imply, the university has no idea of its own, nor has it some kind of essence to be traced back to the Middle Ages or to the Early Modern Times. What it has is a set of lasting issues which give evidence of a single thing: that from the onset of the 19th century till the present, no changes have taken place at a certain level of living. But at other levels such changes have occurred and should be taken into account."

THE OPEN SOCIETY AS A PROBLEM OF THE INDIVIDUAL

The open society not just as an ideology but as a project. A text on existence in Bulgaria through the endless matrix of the open/close metaphor. The open and the close pass through the theories of Soros, Popper, and Bergson. The author depicts the open society as an opportunity, too, for the individual to get rid of his clear belonging and his simple biography which is always told in the same old way.

"Because the open/close metaphor is a pretty powerful one, and one that makes us face an eternal structure which seems extremely stable. This structure is also understood in historical terms. Once there were closed societies, or there was a closed society close to us. There is a transition between them. The last few years, however, showed that this transition is not an easy one. There is a reason to think that it is not only a real thing but also an ideal expressed through two comparable notions that mirror each other, and thus make each other more understandable. The big advantage of the open/close is that it carries a lasting image of human existence - our 'inside' which we leave over and over again to go into an 'outside'. In Bulgaria, we are in a kind of 'inside'; in Europe, we'll be in a kind of 'outside', although Europe, at present, is a kind of extreme 'inside' which resists its own opening."

HIGHER EDUCATION AND THE DISCIPLINE OF IDENTIFICATION

The university/individual relation is discussed, the similarities between school and family, the historical development of the university model, and the introduction of secondary-school elements to the state university. As a counterpoint to the closed, hierarchical and orderly university, the model of the liberal university is explored which originates from the corporate structure of some medieval universities, which was later adopted by the English college of the Oxford and Cambridge type, and is best established in the USA. An emphasis is placed on the form of the American university as capable of creating new professions and contributing to social development.

"Undoubtedly, what I am following is an utopian discourse. It is utopian, however, not only due to my desire for renovation of the old university, but also because every institutional philosophy is utopian compared to the rigid reality. Just like the form of American society, and its ideology, which are both utopian compared to American reality. The question is in the relation between the utopia of form and the evasive reality. This relation may very well take the expression of a simple mismatch. However, if reduced to projects, utopia may also participate in reality as it happens."

CLASSICAL EDUCATION IN BULGARIA

A text on the form and ideals of classical education, on the studying of the history and culture of ancient Hellenes and Romans, on the Latin and Old Greek languages. The study explores the reasons for the penetration of Greek and Roman culture into the Bulgarian territory, provides historical data on the existing relations, presents the individuals who contributed to the development of classical education, discusses the impact of the Greek school over the Bulgarian school, the role of Greek schools in the Bulgarian national revival, and university and secondary classical education nowadays.

"Although it was not the only initiator, the Department of Classical Philology actively took part in the foundation of the National Secondary School of Ancient Languages and Cultures in Sofia. Its opening in October 1977 marked the beginning of the modern stage in secondary classical education in Bulgaria. If the past invites comparison, then the advantages of the present should include the improved public motivation behind classical education in this school, and its closer relatedness to contemporaneity and Bulgarian national culture. What I mean here is both the focus on Old Bulgarian language and culture, and the connectedness of all subjects in the curriculum to Bulgarian culture and history. Having learned the lesson of the past, we gave up the formal aspect of old classical education, and preserved mostly its humanitarian potential. Thus, the opening of the National Secondary School of Ancient Languages and Cultures corrected the extremity of the educational reform after the 9th of September 1994. Now the school has its followers in the face of the Secondary School of Humanities in Varna and the Aprilov Secondary School in Gabrovo.

Long as the history of classical education in Bulgaria may be, the future does not depend passively on it. The past is just a mainstay - it provides patterns and arguments. The future depends on our capacity to analyze, on the confidence we have in the cause we serve, and last but not least, on our hard work."

SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND STRATEGIC PLANNING. THE EXPERIENCE OF NEW BULGARIAN UNIVERSITY

On the confusion between the institution of the Sofia University and New Bulgarian University, between closed state education and private education aspiring to be open. A text about the changes in New Bulgarian University, about the new type of training and about the nature of the university's philosophy.

"To achieve sustainable development in a university institution, the following prerequisites should be present: 1. the university should operate as an active system meaning that it should be organized in such a way that the interests of its individual units are in working opposition to the interest of the entire institution; 2. the university should have a strategy subject to ongoing clarification and specification, in view of the changing reality and of the interests of the individual units; 3. the university should set targets and plan their fulfillment in quantitative terms; 4. the university should maintain and develop certain standards; 5. the university should be capable of self-evaluation and of evaluating the environment it operates in; 6. the university should operate in cooperative association with other institutions."

NBU'S VISION AND ITS IMPORTANCE FOR THE UNIVERSITY'S PROGRAMS OF STUDY

The text examines the role of New Bulgarian University's strategic plan and of the setting of specific goals to the university community. The relation is traced between the university's goals and its mission. The model of study at the university is discussed, the programs of study, the attitude toward students, and the goal of encouraging the development of educated individuals, with an individuality allowing them to be unproblematically involved in various 'we'-environments, that is, capable of various types of transition.

132

"Generally, we at NBU - and each one of us in a different way - are faced with a big contradiction. On the one hand, we have to educate quality professionals, we need programs guaranteeing graduation within a certain period of time, and graduation which, in one way or another, will face the individual with a professional area that will require certain maturity of him. On the other, we are very stubborn when it comes to the fact that the process of study trains not just professionals but also individuals of certain qualities who can either make progress in their specific career, or change it for another one because today's mobility and adaptability require them to do so. Therefore we insist on qualities like independence, ability to cooperate, to participate in projects, readiness to change, readiness for research and adoption of new attitudes, ability to work together for the fulfillment of a shared goal."

WE CANNOT BE JUST AN ALTERNATIVE TO EDUCATION IN BULGARIA

A speech by Prof. Bogdan Bogdanov, Chair of the Board of Trustees of New Bulgarian University, delivered at the official ceremony for the university's 10th anniversary. An account of the strong and hard times in the life of the university, about working communities, about the promotion of the university's public image, about the building-up of an alternative university and its specific tasks.

"We have not yet achieved the required degree of aliveness in our internal community, the required critical attitude of students toward that which is offered to them. What is important, however, is that throughout these 10 years - from 1990 to the present - we succeeded in creating an entire university form. A lot remains to be done inside it, but the main points are already there.

What we are doing is not complete; it goes on and will go on. It will depend on those who partake in it. The more an institutional form is capable of attracting the energy of those who are involved in it, the more viable it is. I am a skeptic by nature: I often give myself to a certain degree of pessimism, I claim that this pessimism is constructive and insist on its constructiveness, but indeed, there are things that can be done in a purely optimistic way, because optimism is often more wrongful than constructive pessimism is."

AN UNDERSTANDING OF CULTURE

A text for the opening of the university seminar "Science: understood and made" which, in New Bulgarian University, is aimed at encouraging the development of the Artes Liberales type of education. Attention is paid to scholarly discourse, considered as both work and culture; the relation is examined between language and world in connection with speech and reality; cultures are discussed and their expansion into entire worlds, as well as religion and science as ways of wholification.

134

"As far as they are languages, cultures in this universe are sets of things, words, ideas, and views. As far as they are discourses, they are mechanisms for wholification. This is why big cultures unfailingly develop the important mechanism for connecting a given world with a whole world. Religions are the usual symbolic system of this type of wholification. But the latter is also accomplished in the discourse of sciences. Of course, there are sciences which do not operate with an idea of a whole world. Following philosophy, the humanities usually practice in their discourses the transition from a given world to a whole world, and present not only certain matter but are also interested in accommodating it in some kind of whole world. This is why they fail to appear scientific enough. Because their work resembles the everyday wholification which every human being does. To this end, some read novels, others poems, yet others listen to Mozart, or look for a guru, say a shrink, to do this for them, or stick with a group."